

تهیه شده در:
مرکز پژوهش های
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران
بهمن ماه ۱۳۹۸

بررسی مسائل روز اقتصادی

انحصار خوب یا بد؟

استفاده از سیاست های انحصار
جهت بهبود وضعیت رشد و توسعه اقتصادی ایران

همکاران این شماره:

ناظر: نصیبه خیری

مجری: بهاره فهیمی

"انحصار؛ خوب یا بد؟"

استفاده از سیاست‌های انحصار جهت بهبود وضعیت رشد و توسعه اقتصادی ایران

خلاصه مدیریتی

در گذشته، عموماً نظرات بر این بوده‌است که انحصار نقش مخربی بر وضعیت اقتصادی کشورها دارد و کم نبوده‌اند نظریه‌پردازانی که حرکت به سوی حذف انحصار و ایجاد رقابت را از سیاست‌های مهم در تسهیل فعالیت‌های اقتصادی دانسته‌اند. اما ظهور نظریاتی دیگر، برداشت نوینی از انحصار را ارائه نمود که بر اساس آن، انحصار لزوماً یک ابزار مخرب نیست، بلکه می‌توان سیاست‌هایی را در جهت به‌کارگیری آن تنظیم نمود و از این طریق موجبات رونق صنایع، ارتقا جایگاه جهانی و نهایتاً رشد و پیشرفت یک کشور را فراهم آورد. به این منظور اولین گام، شناخت کامل وضعیت اقتصادی و نقض‌های آن است. چرا که این شناخت، زمینه شناسایی اولویت‌ها و زمینه‌های اعمال انحصار را فراهم می‌آورد. در کشور ایران مطالعات نشان می‌دهد که بخش عظیمی از اقتصاد تحت کنترل همه‌جانبه و انحصار دولت است و حمایت‌های مختلف بخش دولتی از انحصارهای ایجاد شده، علی‌رغم ناکارآمدی آن‌ها و وجود قوانین ضد انحصار، ادامه دارد. این وضعیت علاوه بر اینکه حاکی از نادیده گرفتن قوانین و عدم حمایت‌های لازم از بخش‌های مولد است، نشان می‌دهد که جایگاه دولت و حدود عملکرد آن مشخص نیست. آیا دولت می‌تواند با رویکردهای سیاستی خود و بکارگیری ابزارهای انحصاری کارآمد، نقش مفیدی را ایفا نماید؟ پاسخ مثبت است؛ و تجربه کشورهای مختلف جهان در

این حوزه، گواه درستی این پاسخ است. مشاهده تاریخ توسعه کشورهای چین، ژاپن و ... نمایانگر آن است که رشد بسیاری از صنایع و محصولات در گرو اعمال رویکردهای انحصاری بوده است. این کشورها با توجه به مبانی نظری مبتنی بر سود انحصاری، در برنامه‌های مختلف توسعه، انحصار صنایع خاص را مد نظر قرار دادند؛ همچنین با حمایت از تحقیق و توسعه و مالکیت‌های فکری، فعالیت‌هایی را در پیش گرفته‌اند که منجر به ارتقا وضعیت داخلی و نیز افزایش توان رقابتی در سطح بین‌المللی شده است. در مورد کشور ایران، مشاهده وضعیت موجود، نمایانگر نقش پررنگ بخش دولتی در اقتصاد است که آن را به یک اقتصاد رانتهی و انحصاری تبدیل نموده و به موجب آن موجی از نگرش‌های منفی نسبت به انحصار و اثرات آن به جریان افتاده است، با این وجود لازمه کشوری که با کمبود منابع سرمایه‌ای و فناوری پیشرفته مواجه است، دخالت موثر دولت در جهت تامین منافع جامعه و ایجاد رشد و تقویت قدرت رقابت‌پذیری در سطح جهانی است. با توجه به این موضوع ابتدا باید رویکردهای مختلف اعمال انحصار، منشا و حوزه‌های عملکرد هر یک، مورد ارزیابی قرار گیرد؛ سپس در حوزه قوانین و مقررات بازنگری‌های اساسی صورت پذیرد، چرا که مطالعه اسناد و قوانین حوزه انحصار نشان می‌دهد که غالب آن‌ها یا بر ضد انحصار هستند و یا در صورت موافقت با انحصار، جایگاه دقیق اختیارات بخش دولتی را مشخص نکرده‌اند. همچنین در حوزه مالکیت فکری که امروزه یکی از عوامل پیشرفت جوامع تلقی می‌شوند، نیاز به وجود قوانین کامل‌تری است که در آن حقوق تامین مالی و حمایت‌های سیاستی مد نظر قرار گیرد. همگام با این روند نیز رویکردهایی چون شناسایی اولویت‌بندی صنایع و حوزه‌های مولد، اعمال سیاست‌های تعرفه‌ای، مالیاتی و تجاری کارآمد و شناسایی بازارهای خارجی و نیازهای آن‌ها، محورهایی است که با تکیه بر آن‌ها می‌توان سیاست‌ها و برنامه‌های هدفمندی را پایه‌ریزی نمود.

کشورها همواره به دنبال سیاست‌هایی هستند که در جهت ارتقا رشد اقتصادی و پیشرفت توسعه‌ای خود بکار گیرند. برای تنظیم این سیاست‌ها و برنامه‌ریزی راهبردی جهت اجرای آنها، شناخت نوع بازار و عملکرد آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به لحاظ مفاهیم نظری مرتبط با این موضوع، دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده است. نظریه پردازانی که به ماهیت رقابتی بازار معتقدند، بیان می‌کنند که دخالت دولت در اقتصاد باید به حداقل ممکن کاهش یابد، چرا که با حضور دولت انگیزه بخش خصوصی زایل می‌شود و قدرت وی برای تولید پویا و با کیفیت، تحت تاثیر حضور همه‌جانبه دولت از بین می‌رود. این گروه با تاکید بر نظام بازار آزاد، ایجاد رقابت را راه‌حل برقراری تعادل اقتصادی دانسته و انحصار را عاملی مخرب بر وضعیت اقتصادی تلقی می‌کنند. گروه دیگری از صاحب‌نظران، جایگاه دولت را به عنوان اصلی‌ترین بخش تنظیم‌کننده یک کشور، حائز اهمیت دانسته و بیان می‌نمایند که اگر بخش دولتی حضور موثر نداشته باشد، به دلیل موانع تولیدی و سیاستی پیش روی تولیدکنندگان، بخش غیر دولتی نمی‌تواند فعالیت تولیدی کارآمدی داشته باشد، لذا پس از مدتی از مسیر اصلی خود خارج می‌شود. مشاهده تجربیات کشورها نیز نشان می‌دهد که اگر دخالت دولت هدفمند و برنامه‌ریزی شده باشد، اثرات مثبتی بر جای می‌گذارد و بنا به نوع سیاست انحصاری منتخب و وضعیت کشور، اعمال درست انحصار، نقش چشمگیری در پیشرفت اقتصادی کشورها خواهد داشت. این نقش تعریف ثابتی ندارد و بسته به چگونگی حضور دولت، متفاوت است. در بعضی مواقع انحصار شکل گرفته مستقیماً ناشی از اراده دولت است و در مواقع دیگر با وضع قوانین، حمایت‌ها و ارائه راهبردهای قانونی و شفاهی نقش خود را ایفا می‌نماید. در همین راستا، کشور ایران نیز، به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه به دنبال برداشتن گام‌های موثر در جهت ارتقا سطح کشور است. بررسی وضعیت کشور و مطالعات انجام شده در حوزه صنایع و بخش‌های تولیدی نشان می‌دهد که بخش اعظمی از اقتصاد تحت کنترل و حمایت دولت است و انبوه رانت‌ها و فسادهایی که گریبان‌گیر بخش دولتی و حوزه عملکرد آن شده، منجر به ایجاد نگرشی منفی نسبت به دخالت دولت و ناکارایی و عدم بهره‌وری حاصل از ورود آن گردیده است. حال آنکه با توجه به کمبود منابع، عدم وجود تکنولوژی پیشرفته و عدم وجود صنایع تخصصی، این نیاز احساس می‌شود که دولت به عنوان قطب اصلی تصمیم‌گیری، بخش‌هایی از اقتصاد را جهت ایجاد رشد، توانمندسازی کشور و تقویت قدرت رقابت‌پذیری آن در عرصه بین‌المللی ارتقا دهد. با توجه به این موضوع لازم است که رویکردهای مختلف اعمال انحصار، منشأ و حوزه‌های عملکرد هر یک مورد ارزیابی قرار گیرد. همچنین در حوزه قوانین و مقررات که عامل اصلی شکل‌دهی سیاست‌ها است، اصلاحات لازم جهت تعیین دقیق‌تر نقش دولت، می‌تواند راهکاری برای برنامه‌ریزی کاربردی قرار گیرد. لذا گزارش پیش رو قصد دارد با بررسی انواع

انحصار، به ارزیابی جوانب، جایگاه و چالش‌های هر یک پردازد تا با توجه به وضعیت فعلی کشور، رویکردهای کلی در جهت استفاده درست و موثر از سیاست‌های انحصاری ارائه نماید.

۱- مفاهیم انحصار

۱-۱- تعریف کلی انحصار

هنگامی که یک صنعت به اندازه‌ای گسترش یابد که بتواند همه یا نزدیک به کل بازار (کالاها، زیرساخت‌ها و منابع) را در اختیار داشته باشد، وضعیت انحصاری شکل می‌گیرد. مفهوم اقتصادی انحصار بر تعداد و اندازه بنگاه‌های یک صنعت متمرکز است. هرچه تعداد بنگاه‌های یک صنعت کمتر و اندازه این بنگاه‌ها بزرگتر باشد و سهم بیشتری از بازار را داشته باشند، قدرت انحصاری موجود در آن صنعت بیشتر خواهد بود.

یک وضعیت انحصاری حداقل دارای مولفه‌های زیر است:

- حداکثرسازی سود
در وضعیت انحصاری، تولیدکننده به دنبال حداکثرسازی سود است و از ابزار تنظیم قیمت برای دستیابی به آن استفاده می‌نماید. به این صورت که انحصارگر قیمت را بالاتر از هزینه نهایی تولید خود در نظر می‌گیرد.
- تعیین‌کنندگی قیمت
به دلیل وجود وضعیت انحصاری و کنترل بر بازار، تعیین قیمت نیز بر عهده انحصارگر خواهد بود.
- موانع بالای ورود
به دلایلی چون انحصار یک منبع خاص، صرفه‌های ناشی از مقیاس، قوانین خاص و سایر موارد، ورود به حوزه انحصار موانع زیادی خواهد داشت.
- وجود یک یا تعداد محدودی تولیدکننده

۱-۲- تعاریف انواع انحصار

انواع مختلفی از انحصار وجود دارد که هر یک از آنها ویژگی‌ها و دلایل شکل‌گیری متفاوتی دارند. در این قسمت تعاریف متعدد انحصار گردآوری شده‌است تا زمینه‌ای برای درک عمیق‌تر مفهوم انحصار و نقش آن در اقتصاد فراهم گردد.

۱-۲-۱- انحصار طبیعی^۱

انحصار طبیعی زمانی رخ می‌دهد که صرفه‌های درونی ناشی از مقیاس در برخی صنایع به قدری بزرگ باشند که تنها آن صنعت قادر باشد تقاضای کل بازار را تامین نماید. در این حالت رقابت به مرور از بین می‌رود و لذا ممکن است به لحاظ اقتصادی تشکیل انحصار، کارآمدتر از وجود رقابت باشد. در انحصار طبیعی "ماهیت" کالا یا خدمات به گونه‌ای است که هیچ ترکیبی از بنگاه‌های دیگر نمی‌تواند بیش از بازده حاصل شده را ایجاد و تولید را با صرف هزینه پایین‌تری انجام دهد. این تولید پایدار ناشی از تابع تکنولوژی بنگاه است و تعادلی ثابت از مقادیر و قیمت محصولات را که باعث جذب رقبای صنعت نمی‌شود، فراهم می‌کند.

۱-۲-۲- انحصار دولتی

انحصارهای دولتی در دو گروه طبقه‌بندی می‌شوند:

- انحصار حوزه دولت^۲

وضعیتی است که دولت، منحصراً اختیار حوزه‌ای خاص را در دست می‌گیرد. در این حالت، وضعیت انحصاری بنگاه تحت اختیار مستقیم دولت حفظ می‌شود.

- انحصار اعطای دولت^۳

به معنای انحصاری است که به پشتوانه دولت باشد یا توسط دولت حمایت گردد. در این وضعیت، دولت به یک یا تعداد بسیار کمی بنگاه اقتصادی اجازه می‌دهد که تنها تولیدکننده بازار باشند و از طریق مجوزهای دولتی، تعرفه‌ها، سهمیه‌ها، حق امتیازهای انحصاری و یارانه‌ها از آنان حمایت می‌نماید.

۱-۲-۳- انحصار دو جانبه^۴

انحصار دوجانبه زمانی به وجود می‌آید که تنها دو عرضه‌کننده در بازار وجود داشته باشند. در سطح جهانی، تولید هواپیماهای تجاری بویینگ و ایرباس در چنین وضعیتی هستند (پرلوف^۵، ۲۰۱۵).

¹ Natural Monopoly

² Governmental Monopoly

³ Government-Granted Monopoly

⁴ Duopoly

⁵ Perloff(2015)

این نوع انحصار زمانی شکل می‌گیرد که چند عرضه کننده، در یک بازار حضور داشته باشند. در ایران، ارائه خدمات مخابراتی نمونه بارزی از انحصار چندجانبه است. همین‌طور صنعت تولید خودرو، تا مدت‌ها دارای چنین وضعیتی بوده است (پرلوف، ۲۰۱۵).

۱-۲-۵- کارتل^۲

یک کارتل زمانی ایجاد می‌شود که گروهی از شرکت‌هایی که در حوزه‌ای خاص فعالیت می‌کنند، با حفظ استقلال حقوقی و مالی و به منظور افزایش سود و تسلط بر بازار، با یکدیگر متحد شده و در مورد تقسیم بازار میان خود و حجم تولید و قیمت کالا با هم به توافق می‌رسند (شاگری، ۱۳۸۶). هدف کارتل‌ها تسلط بر بازار یک کالای خاص از طریق تضعیف یا از بین بردن رقابت در بازار آن کالا و ایجاد انحصار است.

۱-۲-۶- تراست^۳

تراست نوعی از انحصار است که به موجب آن، تعداد معدودی از بنگاه‌ها با توافق یکدیگر، کنترل بخش اعظمی از بازار یک کالا را در اختیار می‌گیرند. در تراست، تمرکز منابع، ادغام بنگاه‌ها و رقابت میان آنها در یک صنعت خاص، موجب می‌شود که تولید کالا افزایش یافته و قیمت آن کاهش یابد؛ لذا انحصارگران به سود اقتصادی عظیمی دست می‌یابند (ادلر^۴، ۲۰۰۱).

۱-۲-۷- دامپینگ^۵

این نوع از انحصار زمانی ایجاد می‌شود که بنگاه‌ها محصولات خود را با قیمتی کمتر از هزینه نهایی، به فروش رسانند و یا در خارج از کشور به قیمتی کمتر از قیمت داخلی عرضه نمایند. در دامپینگ رویکرد کلی بنگاه بر آن است که در کوتاه مدت زیان‌های ناشی از قیمت پایین‌تر از هزینه نهایی و کاهش ذخایر کالا را بپذیرد تا از طریق حذف رقبا و در اختیار گرفتن سهم عظیم بازار، در بلند مدت سود قابل توجهی را به دست آورد (کوپمن^۶، ۱۹۴۰).

¹ Oligopoly

² Cartel

³ Trust

⁴ Adler(2001)

⁵ Dumping

⁶ Koopmans(1940)

۱-۳-۱- علل شکل‌گیری انحصار و مرور کلی آثار آن

۱-۳-۱-۱- دلایل ایجاد انحصار

اصلی‌ترین دلایل ایجاد انحصار به شرح زیر است:

۱-۳-۱-۱-۱- وجود صرفه‌های درونی ناشی از مقیاس

وجود صرفه‌های ناشی از مقیاس یکی از دلایل اصلی شکل‌گیری انحصار طبیعی است. این صرفه‌ها به دلایل زیر حاصل می‌شوند:

- نیاز به نهاده‌های خاص تولیدی
- نیاز به وجود قراردادهای بلند مدت برای خرید عمده مواد اولیه
- نیاز به تکنولوژی پیشرفته تولید
- وجود اثرات شبکه‌ای (نیکلسون و اسنیدر^۱، ۲۰۰۷)

ویژگی کلی صنایع شبکه‌ای آن است که سرمایه‌گذاری قابل توجهی برای تامین زیرساخت‌های تولید و شروع فعالیت تولیدی نیاز دارند به طوری که این عامل توجیهی برای مقیاس انبوه تولید برای یک تولیدکننده است. به طور مثال، خدمات عمومی و همگانی و یا رفاهی به دلیل آنکه توسط طیف وسیعی از صنایع و افراد مورد استفاده قرار می‌گیرند، اهمیت بسیاری به لحاظ تاثیر بر رشد ناخالص داخلی دارند و بسیاری از طرفداران انحصار طبیعی بر این باورند که به وجود آمدن رقابت در این صنایع به ضرر مصرف‌کنندگان نهایی این خدمات است و هزینه‌های اجتماعی بسیاری به لحاظ کاهش سطح رفاه جامعه و عدم کارایی مطلوب صنعت حاصل می‌نماید (براون^۲، ۲۰۰۴). لذا در بسیاری از کشورها خدمات رفاهی عمومی، معمولاً انحصار طبیعی هستند (هال و لیبرمن^۳، ۲۰۰۱).

۱-۳-۱-۲- کنترل منابع

یکی از منابع قدرت انحصاری، مالکیت یک منبع خاص است که به مالک آن منبع، این قدرت را می‌دهد تا بدون از دست دادن تقاضاکنندگان، قیمت کالا را افزایش دهد. به طور مثال انحصار تولید آلومینیوم در

¹ Nicholson & Snyder(2007)

² Brown(2004)

³ Hall & Liberman(2001)

آمریکا سال‌ها تحت اختیار یک بنگاه خاص قرار گرفت، چرا که آن بنگاه به طور قانونی منبع بوکسیت مورد نیاز برای تولید آلومینیوم را در اختیار داشت.

۱-۳-۱-۳- عدم وجود کالای جایگزین

هنگامی که برای کالای تولید شده صنعتی، جایگزین مناسبی وجود نداشته باشد، تولیدکننده به قدرت انحصاری دست می‌یابد.

۱-۳-۱-۴- حقوق مالکیت

قانون در بعضی موارد مجوز انحصاری شدن بازار را ایجاد می‌نماید. حق چاپ و نشر، حق ثبت اختراع و حق ثبت عناوین تجاری از این قبیل حقوق هستند.

۱-۳-۱-۵- عوامل غیر قانونی

شرکتی که مایل به انحصار یک بازار است، ممکن است برای انحصاری شدن و از بین بردن رقابت، اقدامات مختلف غیر قانونی انجام دهد، برخی از این اقدامات به شرح زیر است:

- تبانی و لابی کردن با مقامات دولتی
- توانایی وام گرفتن از بانک‌ها با نرخ بهره پایین‌تر
- دسترسی غیرقانونی به ابزارهای مالی بیشتر جهت تولید انبوه

به طور کلی این نوع عوامل منجر به ایجاد انواع مختلفی از انحصارهای غیر قانونی مانند دامپینگ و تراست می‌شوند.

۱-۳-۲- آثار کلی انحصار

گروهی از دیدگاه‌ها مبنی بر آن است که انحصار اثرات مخربی در اقتصاد بر جای می‌گذارد. از آنجایی که انحصارگر تولید را در وضعیت عدم برابری قیمت و هزینه انجام می‌دهد و بیش از میزان هزینه نهایی خود، از مصرف‌کننده دریافت می‌نماید، شکاف بین هزینه و قیمت موجب می‌شود که انحصارگر منتفع و مصرف‌کننده متضرر گردد (شهیکی تاش و فیوضی اختیاری، ۱۳۸۸). تحت این شرایط آثاری چون عدم تخصیص بهینه منابع و ایجاد رانت‌های متعدد، عدم کیفیت کالای تولیدی، افزایش قیمت کالا، کاهش سطح تولید و هزینه رفاهی بالا برای مصرف‌کننده ایجاد می‌شود. اما دیدگاه‌های دیگری نیز وجود دارند که منافع اقتصادی انحصارها را بالاتر از هزینه‌هایشان می‌دانند؛ به طور مثال در مواردی که نفع عمومی مطرح است یا نوآوری‌ها می‌تواند بهره‌وری بالایی ایجاد نماید، انحصار اثرات مثبتی بر رفاه جامعه خواهد گذاشت.

۲- ادبیات نظری

بررسی مبانی نظری نشان می‌دهند که تا اواخر دهه ۱۹۲۰ میلادی دو گروه از نظریات در خصوص نظام و عملکرد بازار و راه‌های برقراری تعادل در آن وجود داشته است. گروه اول برقراری "رقابت" و "نظام بازار آزاد" را کارآمدترین سیستم هماهنگی بازار و تخصیص منابع تولیدی دانسته و بر این باور هستند که در بازار رقابتی به دلیل شرایطی^۱ که حاکم می‌گردد، تخصیص منابع به درستی صورت گرفته و قیمت‌های تنظیم شده به قیمت‌های طبیعی نزدیک‌تر خواهند شد. اگرچه این مکاتب با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند اما نقطه مشترک آنان اعتقاد به "وجود بازار رقابتی" و "حداقل بودن دخالت دولت در اقتصاد" است. این نظریات در مکاتب فکری کلاسیک‌ها، نئوکلاسیک‌ها، مکتب پولی و مکتب اتریش نمایان است و شالوده اصلی تفکر این مکاتب را "آزادی اقتصادی" تشکیل می‌دهد. گروه دوم شامل نظریه‌های شکست بازار است. این گروه معتقدند که در بعضی موارد امکان شکست بازار در حوزه تخصیص منابع و ایجاد رفاه وجود دارد، که در این صورت مداخله دولت ضرورت می‌یابد. در تقابل این دو گروه از نظریات، مواردی دیگر مانند نظریه شومپیتر^۲ (۱۹۴۴) (نظریه سود انحصاری) وجود دارند که از بعد دیگری بازار را ارزیابی می‌کنند.

طبق این نظریه، رابطه مستقیمی بین قدرت بازار و تحقیق و توسعه و نوآوری وجود دارد، به این معنا که اگر بنگاهی قصد استفاده از نوآوری و یا تکنولوژی جدیدی را داشته باشد، در صورتی می‌تواند از آن بهره‌مند گردد که قدرت خرید بالاتری برای جذب آن داشته باشد. طرفداران این مکتب فکری معتقدند که این قدرت خرید، در بازار انحصاری بیشتر و در بازار رقابتی، به ویژه در کشورهایی که از بازار سرمایه کاملی برخوردار نیستند^۳، کمتر خواهد بود. چرا که شرایط انحصاری، امکان تملک نوآوری یا تکنولوژی را فراهم آورده و انگیزه لازم برای تحقیق و توسعه را افزایش می‌دهد. از طرفی به این دلیل که اثر انگیزه بیشتر انجام تحقیق و توسعه بر رفاه جامعه مثبت است، لذا اگر انحصارگر انگیزه بیشتری در سرمایه‌گذاری در نوآوری و پیشرفت تکنولوژی داشته باشد، کاهش هزینه‌های تولید، افزایش کارایی و بهره‌وری و افزایش استانداردهای زندگی را در پی خواهد داشت که این موارد در بلندمدت منجر به افزایش رفاه کل جامعه می‌گردد (ریکاردو^۴، ۲۰۰۶). حال آنکه در بازارهای رقابتی اگر یک تولیدکننده، نوآوری یا تکنولوژی خاصی را مورد استفاده قرار دهد، به

^۱ شرایط برقراری بازار رقابتی:

- تحرک کامل منابع و عوامل تولید
- مصرف‌کنندگان، تولیدکنندگان و صاحبان منابع از اطلاعات کامل برخوردارند.
- محصولات بنگاه‌های مختلف همگن هستند.
- هیچ خریدار یا فروشنده‌ای نمی‌تواند قیمت بازار را تحت تاثیر قرار دهد.

^۲ Schumpeter(1944)

^۳ کشورهای در حال توسعه، نسب به کشورهای در حال توسعه، با کمبود سرمایه مواجه هستند.

^۴ Ricardo(2006)

دلیل نشت اطلاعات که یکی از ویژگی‌های بازار رقابتی است، موجب می‌شود که سایر رقبا نیز از منافع حاصل از تحقیق و توسعه و نوآوری بهره‌مند شده و سریعاً کالای جانشین آن را تولید نمایند. این فرآیند تحت عنوان "سواری مجانی" شناخته می‌شود که انگیزه شخص مبدع در زمینه نوآوری را زایل می‌کند. بنابراین رقابتی بودن فعالیت‌های پر هزینه R&D توصیه نمی‌گردد.

چمبرلین^۱ (۱۹۵۱) نیز در همین راستا معتقد است که بنگاه‌ها همواره تمایل دارند محصولاتشان با سایرین تمایز داشته باشد تا از این طریق انحصار ایجاد شود، اگر چه در انحصار قیمت‌ها بالاتر است، اما مطلوبیت حاصل از این تفاوت قیمت، رفاه بیشتری را نیز به همراه می‌آورد. با توجه به این مطالب، مشاهده می‌شود که نظریه شومپیتر با تکیه بر گسترش تحقیق و توسعه، انحصار را عاملی مثبت در روند رشد و توسعه دانسته و با طرح مفهوم جدیدی از انحصار، متمایز از سایر نظریات است. از طرفی با توجه به نظریات شومپیتر، رابرت سولو^۲ در دهه ۱۹۵۰ بیان نمود که تحقیق و توسعه و پیشرفت تکنولوژی یکی از عوامل محرک رشد اقتصادی است؛ چرا که بهره‌وری عوامل تولید را افزایش داده و محرکی برای رشد اقتصادی خواهد بود (کردبچه و امامی، ۱۳۹۱). در این راستا مطالعاتی مانند مطالعه ساین^۳ (۲۰۰۳)، وجود انحصار و سود حاصل از آن را به سبب نبود منابع لازم برای سرمایه‌گذاری، لازمه رشد کشورهای در حال توسعه، می‌داند. با توجه به مطالب بیان‌شده، برآیند نظریات حول محور عملکرد و ساختار بازار آن است که نباید تنها بر ناکارآمدی انحصار در اقتصاد تکیه نمود بلکه اعمال انحصار در مواردی که هدف‌گذاری درستی انجام گردد، می‌تواند موجبات افزایش رشد اقتصادی و کیفیت استانداردهای زندگی را به ارمغان آورد.

۳- رویکردهای اعمال انحصار

۳-۱- انحصار طبیعی

۳-۱-۱- دلایل شکل‌گیری انحصار طبیعی

- ♦ حساسیت قیمت‌گذاری به مسائل سیاسی و اجتماعی
- ماهیت کالاها و خدمات همگانی و عمومی ایجاب می‌نماید که تحت انحصار طبیعی فعالیت نمایند، چرا که قیمت‌گذاری در آنها باید متضمن تامین منافع عمومی باشد.
- ♦ ضرورت ارائه مستمر و مطمئن کالاها یا خدمات

^۱ Chamberlin(1951)

^۲ Robert Solow

^۳ Singh(2003)

در مواردی که ارائه کالاها و خدمات باید به صورت مستمر نیاز جامعه را تامین نماید، انحصار طبیعی شکل می‌گیرد.

♦ وجود صرفه‌های ناشی از افزایش میزان تولید
صرفه‌های ناشی از مقیاس یا ناشی از افزایش میزان تولید ایجاب می‌نمایند که تولید تحت فعالیت انحصار طبیعی قرار گیرد.

♦ بالا بودن هزینه‌های برگشت‌ناپذیر
هزینه‌های برگشت‌ناپذیر هزینه‌های ثابت و اولیه تولید را در بر می‌گیرند. در بعضی مواقع سرمایه‌گذاری در کالاها به گونه‌ای نیست که انجام آنها برای سایر فعالیت‌ها نیز قابل استفاده باشد، به عنوان مثال سرمایه‌گذاری در لوله‌کشی آب، تنها در همین صنعت قابل استفاده است و اگر روند تولید متوقف گردد هزینه‌ها قابل جبران نخواهد بود (باقری و اصغر نیا، ۱۳۹۲).

۳-۱-۲- نمونه‌های انحصار طبیعی

در حالت کلی، صنایع شبکه‌ای^۱، صنایع زیر ساختی^۲ و صنایع با خدمات عمومی و همگانی تحت عنوان انحصار طبیعی شناخته می‌شوند (ساموئلسون و مارکس^۳، ۲۰۰۵).^۴ مخابرات، آب و فاضلاب، حمل و نقل ریلی و هوایی و رادیو و تلویزیون نمونه‌هایی از انحصار طبیعی هستند.

۳-۱-۳- چالش‌های انحصار طبیعی

دیدگاه‌های متفاوتی برای کنترل یک انحصار طبیعی وجود دارد. گروهی بر این باورند که باید مداخله غایب دولت در چنین بازارهایی وجود داشته باشد؛ به نحوی که دولت از طریق کنترل غیر مستقیم و اعمال قوانین و مقررات بر اینگونه انحصارها نظارت خود را اعمال نماید، چرا که نیاز است میزان امنیت فعالیت، رفتار انحصاری و اصول قیمت‌گذاری کالاها و خدمات تحت نظارت هدفمند قرار گیرد. عده‌ای دیگر معتقدند که ویژگی‌های خدمات عمومی ایجاب می‌نماید که دولت از حدود نظارتی خود بر فعالیت‌های آزاد فراتر رود و در

¹ Network Industries

² Infrastructure Industries

³ Samuelson & Marks (2005)

⁴ گروهی از صاحب‌نظران معتقدند که فعالیت اقتصادی و تولید ناشی از حقوق مالکیت، به دلیل اینکه مانع ورود سایرین به حوزه تولید محصول ناشی از اختراع می‌گردد، انحصار طبیعی محسوب می‌شود چرا که ثبت اختراعات به شرکت اجازه می‌دهد تا مخترع به دلیل هزینه‌های سرمایه‌گذاری و تحقیق و توسعه بالا، به صورت انحصاری فعالیت نماید. اما در این مطالعه به دلیل تفاوت ماهیت منشأ انحصارهای طبیعی با انواع انحصار ناشی از حقوق مالکیت، این دو به صورت جداگانه بررسی خواهند شد.

مواردی که تشخیص می‌دهد، به طور مستقیم تامین نیازها و منافع عمومی را برای تضمین منافع حاصل از آن، بر عهده گیرد (ساموئلسون و مارکس، ۲۰۰۳). با تمام این موارد، چه در مداخله مستقیم دولت و چه در حضور غیر مستقیم آن، اگر نیروهای دولتی بر انحصار طبیعی کنترل کافی نداشته باشند، ممکن است این انحصار از مسیر درست خود خارج شود؛ لذا توصیه می‌شود قوانین و مقررات، تنظیم قیمت‌ها و نظارت بر اثرات خارجی منفی به گونه‌ای باشد تا از تبدیل شدن انحصار طبیعی به یک انحصار منفی و مخرب جلوگیری به عمل آید. به طور مثال در اواخر قرن نوزدهم در میان شرکت‌های تولید ذغال سنگ استرالیا نوعی از تباری و انحصار غیر قانونی توسعه یافت که منجر به افزایش قیمت‌ها و در نتیجه کاهش رفاه مصرف‌کنندگان گردید (گلان^۱، ۱۹۶۳). اما موردی مانند Alcoa (شرکت آمریکایی سازنده آلومینیوم) نیز وجود دارد که در اواسط قرن بیستم با در اختیار داشتن کلیه منابع بوکسیت (نهاده اولیه) تحت یک انحصار قانونی این صنعت را به بهترین نحو توسعه داد. در موردی دیگر مانند تولید برق که مدت‌ها در اغلب نقاط دنیا مشمول وضعیت انحصار طبیعی بوده است، تجربه آلمان نشان می‌دهد که چهار شرکت تحت نظارت دولت و با حفظ ماهیت ادغام شده و بیش از ۹۰٪ از ظرفیت تولید برق و بخش اعظم شبکه انتقال و لتاژ کشور و بیش از نیمی از بازار مصرف را در اختیار گرفتند.^۲

۳-۲- انحصار ناشی از مالکیت فکری

۳-۲-۱- تعریف

مالکیت فکری (معنوی) (IPRS)^۳ به تراوشات و دستاوردهای ذهنی اشاره دارد و انحصار ناشی از آن، نشأت گرفته از حقوق مالکیت است. این حقوق در کشورهای مختلف همواره مورد توجه بوده است و در ایران نیز تعاریف متعددی از حقوق مالکیت معنوی ارائه شده که نقطه مشترک همه این تعاریف آن است که "مالکیت‌های معنوی، مالکیت عینی و ملموسی نیستند و بر اثر این ویژگی نقض این مالکیت‌ها نیز راحت‌تر از نقض حقوق مالکیت‌های عینی است."^۴

مالکیت فکری بر اساس تقسیم‌بندی سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO)^۴ شامل دو گروه "مالکیت صنعتی" و "حق انتشار آثار ادبی" است که به طور جزئی‌تر شامل موارد زیر هستند:

^۱ Gollan(1963)

^۲ در انحصار طبیعی منشا شکل‌گیری انحصار دخالت و نظارت دولت نیست، لذا حتی اگر دخالت دولت وجود داشته باشد، نمی‌توان آن را انحصار دولتی تلقی نمود.

^۳ Intellectual Property Rights

^۴ World Intellectual Property Organization

الف- علائم تجاری

علامت تجاری نوعی از مالکیت صنعتی و نشانه یا شاخصی است که می‌تواند یک مؤسسه بازرگانی یا اشخاص حقیقی و حقوقی آن را به منظور تعیین منشأ کالاها یا خدماتشان، از سایرین متمایز نماید. به طور مثال مایکروسافت اخیراً علامت تجاری "Direct Reality" را به ثبت رسانده است که این علامت با نرم‌افزارهای بازی‌های آنلاین و اپلیکیشن‌های هولوگرافیک ارتباط دارد.

ب- نشانه‌ها(علائم) جغرافیایی

نشانه جغرافیایی نام یا نمادی است که برای معرفی برخی کالاها که به محل یا مبدأ جغرافیایی خاصی (مانند شهر، منطقه یا کشور) تعلق دارند، بکار می‌رود. استفاده از علامت به عنوان گواهی‌نامه‌ای عمل می‌کند که نشان می‌دهد کالا به لحاظ مبدأ جغرافیایی خود دارای شهرت است. به عنوان مثال، در بسیاری از محصولات کشاورزی مانند "Tuscany" (روغن زیتون تولید شده در ایتالیا)، "Roquefor" (پنیر تولیدشده در این منطقه از فرانسه) نشان جغرافیایی مورد استفاده بوده است.

ج- طرح‌های صنعتی

طرح صنعتی یک فعالیت خلاقانه است که جنبه‌های زیبایی‌شناختی و کاربردی محصولی خاص را برای افزایش سهم بازار و بهبود تولید نشان می‌دهد. انجمن طراحی صنعتی آمریکا نیز طرح صنعتی را یک خدمت حرفه‌ای برای ایجاد یا توسعه مفاهیم و مشخصاتی می‌داند که کارکرد، ارزش و ظاهر کالاها و سیستم‌ها را به نفع مصرف‌کننده و تولیدکننده ارتقا می‌بخشد. گرچه فرآیند طراحی می‌تواند خلاقانه تلقی گردد؛ اما بسیاری از فرآیندهای تحقیقی-تحلیلی نیز در این میان انجام می‌شود. جواهرات، وسایل فنی پزشکی، وسایل خانگی برقی و حتی برخی از منسوجات نمونه‌هایی از طرح‌های صنعتی هستند.

۳-۲-۲- مزایای حفاظت از مالکیت فکری

- ارتقا وضعیت اقتصادی بخش‌هایی که از مالکیت فکری بهره می‌برند، سهم قابل توجهی از اقتصادهای در حال توسعه و توسعه‌یافته را به خود اختصاص داده و به لحاظ اهمیت راهبردی، تولید ناخالص داخلی، اشتغال و عواید مالیاتی جایگاه ویژه‌ای دارند. حمایت از مالکیت فکری، به شرکت‌ها و صنایع کمک می‌کند تا از طریق تجاری‌سازی نوآوری‌های خود، ایجاد ارزش افزوده نمایند و نهایتاً ارزش بازاری بالاتری برای خود حاصل نمایند.
- ارتقا سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و انتقال فناوری در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه
- تقویت نوآوری

حقوق مالکیت فکری کارآمد، سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در فعالیتهای تحقیق و توسعه را افزایش داده و عملاً نوآوری‌ها در بخش‌هایی که تحت پوشش حقوق انحصاری مالکیت فکری قرار دارند، نسبت به آنهایی که تحت حمایت این حقوق نیستند، موفقیت بیشتری می‌یابند. ترویج حقوق مالکیت فکری به روش‌های ساده‌ای چون اعطای انواع مجوزهای بهره‌برداری از فناوری، تسریع می‌گردد.

• ارتقا منافع مصرف‌کنندگان و جامعه

حقوق مالکیت فکری در راستای حفاظت از نوآوری‌ها و دستاوردهای ذهنی، به عرضه‌کنندگان محصولات و خدمات نوآورانه کمک نموده که در نهایت، سود آن به مصرف‌کنندگان و کاربران نهایی محصولات و خدمات می‌رسد. همچنین از مصرف‌کنندگان در برابر محصولات تقلبی محافظت نموده و با ایجاد یک رقابت سازنده میان محصولات با کیفیت و متنوع، حق انتخاب بیشتری در اختیار آنها قرار می‌دهد و از همین طریق، قدرت رقابت‌پذیری را نیز افزایش خواهد داد.

۳-۳-۳- انحصار دولتی

منشا این نوع انحصار، اراده و اقدام دولت است (شاکری، ۱۳۸۶). ابزارهای تنظیم انحصار دولتی مواردی از قبیل تنظیم قیمت، تنظیم نرخ مالیات و تعرفه‌ها است. بر حسب انواع انحصار این گروه، می‌توان سیاست‌های مختلفی را به کار گرفت.

۳-۳-۳-۱- انحصار حوزه دولت

در مورد اعمال این نوع انحصار نظرات متعددی وجود دارد اما بررسی‌های کلی نشان می‌دهد که اگر دولت به طور رسمی و به تبع قانون اختیار حوزه‌ای را بر عهده گیرد، انحصار حوزه دولت شکل می‌گیرد.

۳-۳-۳-۲- انحصار اعطای دولت

در این رویکرد، دولت با توجه به قوانین و شرایط اقتصادی می‌تواند مجوزی برای انحصار بعضی صنایع در نظر گیرد. در این صورت صنایع دارای مجوز می‌توانند نوعی روند انحصاری را در پیش گیرند. در مواردی دیگر ممکن است روش ادغام^۱ تحت نظارت دولت اجرا شود که به نوعی تمرکز ایجاد نموده و یا قدرت

^۱ ادغام در اقتصاد خرد در دو نوع شامل ادغام عمودی و ادغام افقی طبقه‌بندی می‌گردد.

انحصاری بنگاه‌های ادغام شده افزایش می‌یابد؛ همچنین دولت قادر است قسمت از صنایعی را که به صورت انحصار طبیعی فعالیت می‌کنند به بخش‌های خصوصی واگذار نماید.

نمونه‌ها

- Telkom یک شرکت ارتباطات در آفریقای جنوبی است که ماهیت نیمه دولتی دارد. این شرکت ابتدا به طور کامل تحت انحصار دولت بود (انحصار حوزه دولت) و سپس قسمتی از آن به بخش خصوصی واگذار شد (انحصار اعطای دولت).
- خدمات پستی ایالات متحد (USPS)، قدرت انحصاری خود را تحت حمایت دولت به دست آورده است.
- بعضی شرکت‌های دولتی نفتی (مانند آرامکو در عربستان سعودی یا PDVSA در ونزوئلا) نمونه‌هایی از انحصارات دولتی هستند که از طریق ملی شدن منابع و شرکت‌های موجود ایجاد می‌شوند.

در خصوص مطالب فوق، دو نکته را باید مد نظر قرار داد:

۱. دولت می‌تواند با وارد شدن و محافظت از انحصار طبیعی و انحصار ناشی از حقوق مالکیت به افزایش کارایی، کیفیت محصول این فعالیت‌ها کمک نماید. حال آنکه به لحاظ منشا ایجاد، این دو نوع انحصار، ناشی از اراده و اختیار دولت نیستند و به دلایل دیگری شکل گرفته‌اند. بنابراین در دو گروه جداگانه طبقه‌بندی می‌شوند.
۲. از نظر طرفداران مکتب شیکاگو تنها انحصارهایی که به دلیل دخالت دولت، مقررات و آیین‌نامه‌های دولتی ایجاد می‌شوند و یا تحت حمایت قرار می‌گیرند، تداوم دارند؛ چرا که این مکتب معتقد است انحصار پدیده‌ای گذرا و نادر است و اگر دخالت دولت وجود نداشته باشد، انحصارها به مرور جای خود را به رقابت می‌دهند. لذا آنها تأکید ویژه‌ای بر اقتصاد و بازارهای آزاد دارند و با دخالت دولت مخالف هستند.

۴- تجربیات کشورهای موفق در زمینه انحصار

۴-۱- چین

کشور چین به دلیل رشد بالای صنعتی، افزایش نرخ تولید ناخالص ملی و روابط تجاری قوی با سایر کشورها، به عنوان یکی از قطب‌های اقتصادی جهان شناخته می‌شود. این کشور در اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی از طریق

برخی اصلاحات، فرآیند جدیدی را در توسعه اقتصادی تجربه نمود و استفاده بهینه از ظرفیت‌های درونی و بهره‌برداری مناسب از فرصت‌های تجاری و بین‌المللی تضمین‌کننده موفقیت این روند گردید. عامل اصلی این موفقیت، نقش دولت در تنظیم سیاست‌های صنعتی بود که از طریق حمایت ترجیحی و تقویت توسعه صنایع و شرکت‌های خاص زمینه‌ای برای ایجاد انحصار فراهم آورد؛ سیاست‌های ترجیحی از طریق اعمال محرک‌ها، سرمایه‌گذاری‌ها، توسعه محصولات و فناوری‌های جدید و تخفیف‌های مالیاتی، فعالیت برخی شرکت‌ها را گسترش داد و همزمان ورود سرمایه‌گذاران غیر دولتی به صنایع تحت سلطه این شرکت‌های بزرگ دولتی را ممنوع اعلام کرد. سیاست‌های دولت چین در این راستا به دو نوع طبقه‌بندی می‌گردد:

۱- سیاست‌هایی که با دخالت مستقیم دولت در توسعه صنعت انجام گردید:

- سهمیه‌بندی تولید برخی صنایع
- تصویب پروژه‌های صنعتی خاص
- کنترل نرخ ارز
- اختصاص سهمیه واردات و صادرات برای صنایع مختلف

۲- سیاست‌هایی که تحت تاثیر دخالت غیر مستقیم دولت در توسعه صنعت اعمال گردید:

- نرخ بهره و نرخ مالیات متفاوت برای صنایع مختلف
- بکارگیری روش‌های مختلف قیمت‌گذاری

در جهت اعمال این سیاست‌ها، در اوایل دهه ۱۹۸۰ دولت برنامه‌ای را برای توسعه صنایع لوازم خانگی از جمله ساخت یخچال و فریزر تدوین نمود و از پنج تولیدکننده برتر (کارخانه پکن، کارخانه گوانگژو^۱، کارخانه شانگهای، کارخانه سوژو^۲ و کارخانه تیانجین^۳) که میزان تولید بالایی داشتند، حمایت خود را آغاز کرد و سیاست‌های زیر را در نظر گرفت:

- راه‌اندازی پروژه‌های سرمایه‌گذاری
- فراهم کردن تجهیزات و فناوری پیشرفته
- کاهش ظرفیت تولید واردات از ۱۳.۵ میلیون به ۸.۲۲ میلیون
- جلوگیری از تاسیس کارخانه‌های جدید به مدت تقریبی دو سال

¹ Guangzhou

² Suzhou

³ Tianjin

- صدور مجوز تولید
- تهیه مواد اولیه
- معافیت مالیاتی

از اواسط دهه ۱۹۸۰ نیز، دولت چین در مورد صنعت نساجی، کارخانه‌های کوچک را تعطیل نمود تا زمینه‌ای برای گسترش فعالیت چند کارخانه نساجی بزرگ فراهم شود. در خصوص صنعت خودروسازی هم در سال ۱۹۹۳ حوزه تولیدی این صنعت را به سه تولیدکننده اصلی محدود نمود (ایکسیاجوان ۱، ۲۰۰۲).

علاوه بر این سیاست‌ها، الحاق چین به سازمان تجارت جهانی (WTO) در سال ۲۰۰۱، زمینه تقویت رقابت بین‌المللی را بیش از گذشته فراهم نمود؛ چرا که بر اساس قوانین این سازمان، کشور چین متعهد به حمایت از قوانین مالکیت فکری مورد نظر آن و اصلاح ساختار قانونی خود گردید. از آن زمان تا کنون، مجموعه‌ای گسترده از اقدامات اصلاحی در حوزه اصلاح قوانین، توسعه خدمات قضایی و اجرای قوانین محافظتی از سوی چین انجام گرفته است که نتیجه کلی آن در مسیر توسعه محصولات خلاقانه و قابلیت‌های فناورانه شرکت‌های بومی این کشور به چشم می‌خورد.

۴-۲-ژاپن

ژاپن به عنوان یکی از پیشرفته‌ترین کشورها شناخته می‌شود که دارای صنایع موفق چون تولید اتومبیل، تجهیزات الکترونیکی، کشتی‌سازی، ماشین ابزار، فولاد و فلزات غیرآهنی، صنایع شیمیایی و نساجی است. در کشور ژاپن درجه بالای همکاری و هماهنگی میان دولت و بخش خصوصی منتخب آن وجود دارد که نتیجه آن منجر به شکل‌گیری برندهای معتبری چون هوندا، تویوتا^۲، میتسوبیشی^۳، نیشان^۴ و... شده است. منشأ بسیاری از کسب و کارهای ژاپن، خصوصی‌سازی انبوه در دهه ۱۸۸۰ است و تاریخ اقتصادی این کشور نشان می‌دهد که دولت جهت تکامل بازارهای کارآمد، ابزارهای مهمی چون هدایت اعتبارات بانکی و سیاست‌گذاری صنعتی را برای حمایت از بخش خصوصی اتخاذ نموده و حتی بعد از مرحله توسعه‌یافتگی نیز این حمایت را ادامه داده است. رویکرد حمایتی دولت ژاپن، شامل تخصیص بخش اعظمی از اعتبارات به تعداد نسبتاً اندک گروه‌های صنعتی خصوصی بزرگ بود که موجب افزایش هماهنگی و نظارت در سیاست هدایت اعتباری گردید. از جمله حمایت‌های موفق در زمینه اعطای حق انحصاری و هدایت مالی، می‌توان

¹ Xiaojuan(2002)

² Toyota

³ Mitsubishi

⁴ Nisan

گروه میتسوبیشی را نام برد که در دوره میجی^۱ پایه‌گذاری شد. بنیانگذار گروه میتسوبیشی در این دوره، شرکت حمل و نقل دریایی خود را تأسیس نمود و دولت به وی امتیاز انحصاری داد تا بتواند شرکت‌های حمل و نقل خارجی را از صحنه خارج نماید. در نتیجه این شرکت در سال ۱۸۷۴ سود فراوانی از عقد قرارداد انحصاری با دولت برای تأمین حمل و نقل نظامی تایوان به دست آورد. البته حوزه تجاری میتسوبیشی در زمینه‌های دیگری چون استخراج زغال سنگ، کشتی‌سازی و سایر حوزه‌ها گسترش یافت (اونو^۲، ترجمه پوررستمی، ۱۳۹۴). در دهه ۱۹۲۰ میلادی (دوران جنگ) نیز گروه تجاری جدیدی در راستای توسعه صنایع سنگین و شیمیایی پدید آمد؛ نیشان، نیهونچیسو^۳ و موری^۴ و هیتاچی^۵ به این گروه تعلق داشتند. شرکت‌هایی که به این شکل فعالیت می‌کردند را زایباتسو^۶ می‌نامند. زایباتسو مجموعه‌ای از بنگاه‌هاست که به طور کامل یا بخشی در مالکیت یک شرکت مادر هستند اما از نظر قانونی مستقل تلقی می‌شوند (میاجیما و کاواموتو^۷، ۲۰۱۰). زایباتسوهایی از قبیل میتسویی^۸ و میتسوبیشی از بسیاری جهات معرف سرمایه‌داری انحصاری بودند و کنترل زایباتسوهایی بزرگ بیشتر در اختیار مدیران حرفه‌ای بود و از اینرو زمینه‌ای مناسب را برای اعمال نظارت دولت فراهم نمود. در زمینه حمایت از مالکیت فکری نیز ژاپن در سال ۱۹۷۵ به سازمان جهانی مالکیت فکری پیوست و در سال ۲۰۰۷ موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری را پذیرفت. قانون فعلی ثبت اختراع ژاپن ۱۱ فصل و ۲۰۴ ماده قانونی را در بر می‌گیرد. در ماده (۱) حفاظت، بکارگیری حقوق مالکیت فکری و در نتیجه توسعه اقتصاد و صنعت را مهم‌ترین هدف از ارائه قانون ثبت اختراع بیان نموده است

۴-۳- کره جنوبی

کشور کره جنوبی به عنوان یکی از کشورهای موفق در دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی مطرح شده و در دهه اخیر رتبه دوم رشد اقتصادی سریع را در میان سایر کشورهای جهان دارا بوده است (متین و میرجلیلی، ۱۳۹۴). تاریخ اقتصاد این کشور نمایانگر آن است که توسعه صنعت و فناوری از محورهای اصلی دستیابی به اهداف توسعه‌ای بوده و سیاست‌گذاران به این نتیجه رسیدند که باید یک سیاست صنعتی سازمان‌یافته و

^۱ دوران میجی (Meiji) دوره‌ای بین سال‌های ۱۸۶۸ تا ۱۹۱۴ میلادی است که در آن امپراتور میجی از طریق کودتایی در سال ۱۸۶۸ به قدرت رسید (اسمیت، ترجمه وقار، ۱۳۷۷). این کودتا که به انقلاب میجی معروف شده است و اکثر رهبران آن منشأ سامورایی واحد داشتند.

^۲ Ouno

^۳ Nihon Chisso

^۴ Mori

^۵ Hitachi

^۶ Zaibatsu

^۷ Miyajima & Kawamoto (2010)

^۸ Mitsui

مبتنی بر حفاظت از اصول اقتصاد بازار طراحی شود تا بتواند با ایجاد مزیت رقابتی در بخش‌های کلیدی، اقتصاد کشور را به اهداف رشد و توسعه‌ای برساند و این مهم، با استفاده از حضور و حمایت دولت محقق می‌گردد (گزارش بانک جهانی^۱، ۱۹۹۳). با توجه به اینکه برای مداخله دولت سطوح مختلفی وجود دارد، کره جنوبی از سیاست مداخله خاص یک صنعت و مداخله خاص یک بنگاه استفاده نمود و از این طریق منجر به شکل‌گیری انحصار در برخی صنایع شد. برخی از ابزارهای سیاستی مداخله دولت در این راستا شامل موارد زیر است:

- کاهش ارزش دوره‌ای پول
 - معافیت‌های تعرفه‌ای
 - استقرار نظام بیمه اعتبار صادراتی و ضمانت‌نامه
 - دسترسی ترجیحی به واردات مورد نیاز برای تولید صادراتی
 - تخفیف مالیاتی مانند کاهش مالیات بر خدمات عمومی
 - اعتبار ترجیحی
 - حقوق انحصاری
 - نرخ بهره یارانه‌ای (اسمیت^۲، ۱۹۹۱)
- به طور کلی استفاده از این نوع ابزار سیاستی در مراحل توسعه کره جنوبی به شرح زیر نمایان می‌گردد.

۴-۳-۱- مراحل توسعه کره جنوبی

- مرحله اول

مرحله اول، به عنوان مرحله جهش شناخته می‌شود. در این دوره، دولت بخش‌های خاص را با محوریت ارتقاء رشد و توسعه برگزید؛ سپس دو راهبرد اساسی شامل جایگزینی واردات کالاهای مصرفی بی‌دوام و مواد واسطه‌ای و پیشبرد صادرات کالاهای کاربر را به کار گرفت. همچنین تخصیص اعتبار را به عنوان مهم‌ترین ابزار اجرای اهداف مد نظر قرار داد و وام‌های سیاست‌گذاری شده دولت ۵۸ درصد از کل وام‌های بانکی در آن دوره را شامل می‌شد و از این طریق سهم زیادی از منابع مالی به سمت بخش‌های مورد نظر دولت هدایت گردید (گزارش بانک جهانی، ۱۹۹۳). این نحوه حمایت نشان می‌دهد که دولت برنامه‌ریزی مشخصی

¹ World Bank Report(1993)

² Smith(1991)

برای شکل‌گیری انحصار کارآمد داشته است و سیاست توسعه صنعتی و فناوری منسجم با استفاده بهینه از ابزارهای سیاستی توسط دولت، زمینه توسعه را فراهم نموده است (یون هئو^۱، ۲۰۰۱).

- مرحله دوم

در این مرحله پیشبرد صنایع سنگین و شیمیایی با هدف حمایت از شش بخش راهبردی (فولاد، فلزات غیرآهنی، کشتی‌سازی، ماشین‌آلات، الکترونیک و صنایع شیمیایی) انجام گردید. دولت کره برای ترغیب سرمایه‌گذاری و پشتیبانی از بخش‌های منتخب راهکارهای زیر را برگزید:

- وام‌های صادراتی با نرخ‌های بهره ترجیحی
- صندوق‌های حمایت از تولید برای صادرکنندگان
- نرخ استهلاک تصاعدی
- معافیت تعرفه‌ای و تخفیف‌های دولتی بابت واردات کالاهای سرمایه‌ای، نهاده‌های واسطه‌ای و مواد خامی که در داخل تولید نمی‌شود (یون هئو^۲، ۲۰۰۱).

این شیوه حمایتی در کره جنوبی کاملاً بر خلاف نسخه پیشنهادی بانک جهانی مبنی بر آزادسازی و تعدیل اقتصادی به این کشور بود اما مسیری بود، که مبتنی بر شرایط بومی، توسعه کره جنوبی را با سیاست‌گذاری و حضور هوشمندانه دولت رقم زد.

- مرحله سوم

دولت در سال ۱۹۸۰ تولیدکنندگان اصلی تجهیزات الکترونیکی سنگین بخش ماشین‌آلات را ادغام نمود و به آنها جایگاهی انحصاری اعطا کرد. در نتیجه مجتمع صنعتی چنگوون به شرکت هیوندای ملی تعلق گرفت و به دو جزء تحت مدیریت سامسونگ و الجی تقسیم شد. همچنین ادغام^۳ در حوزه‌های دیگری مانند تولید کود، کشتی‌سازی و بخش‌های ساختمانی فعال در خارج از کشور در دهه ۱۹۸۰ انجام گردید. برنامه بهینه‌سازی در بخش کشتیرانی نیز به کاهش تعداد شرکت‌ها انجامید. همچنین دولت در این دوره با مشخص کردن نقش هر یک از شرکت‌های ماشین‌سازی، حضور آنها را در اقتصاد مدیریت کرد و با

¹ Yoon Heo(2001)

² Yoon Heo(2001)

^۳ کره جنوبی از ابزار ادغام صنایع در دوره‌های مختلف دیگر هم استفاده نموده است؛ به طور مثال ادغام دو تولیدکننده خودرو در سال ۱۹۶۵ و ادغام پنج تولیدکننده پی.وی.سی در سال ۱۹۶۹ نمونه‌ای از این موارد هستند که در بخش خصوصی انجام شدند.

سیاست‌گذاری‌های هوشمندانه از قبیل افزایش کیفیت استاندارد و حمایت‌های مقطعی و پله‌ای سبب پیشرفت آنها شد (گزارش بانک جهانی، ۱۹۸۷).

در خصوص مالکیت فکری نیز این کشور در سال ۱۹۷۹ به سازمان جهانی مالکیت فکری پیوست و در سال ۱۹۸۴، معاهده همکاری‌های ثبت اختراع (PCT) را به امضا رساند و نهایتاً در سال ۲۰۰۷ موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (TRIPS) را پذیرفت.

۴-۴-آلمان

کشور آلمان به عنوان یکی از موفق‌ترین کشورهای اروپا در عرصه اقتصادی، توانسته است رتبه چهارم تولید ناخالص داخلی را در جهان به خود اختصاص دهد. مشاهده وضعیت صنعت آلمان در طول تاریخ اقتصادی این کشور، نشانگر وجود تمرکز و انحصار در بعضی صنایع است و اعمال سیاست‌های انحصار به سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۴۵ باز می‌گردد. در این دوران دیدگاه‌هایی مبنی بر آزادی اقتصادی مطرح شده است که این آزادی اقتصادی به معنای جلوگیری از دخالت دولت نبوده و آزادی در محدود کردن یا حتی از بین بردن رقابت در بعضی موارد را دربر می‌گیرد که در این جهت دولت موافقت‌نامه‌هایی را برای محدودیت رقابت منعقد نمود و در نتیجه آن تعداد کارتل‌ها و انحصارها افزایش یافت (چمبرلین، ۱۹۵۴).

مجموعه اصلاحات و اقداماتی که در راستای این سیاست‌گذاری انجام شد به شرح زیر است:

- کنترل بازارها و افزایش سهم تولید برخی از بنگاه‌های خاص
- محدود کردن تولید کالاهای خاص و جلوگیری از ورود صنایع جدید برای تولید آن‌ها
- اعطای معافیت‌های مختلف به موارد زیر

- کلیه فعالیت‌های کشاورزی و جنگلداری، از جمله شیلات
- تجارت غلات و مواد غذایی مانند شکر، شیر و فرآورده‌های آن، گوشت و...
- حمل و نقل درون شهری و جاده‌ای
- اعطای حق انحصاری به اختراعات ثبت شده

۵- بررسی وضعیت ایران و ارائه پیشنهادات سیاستی

۵-۱- انحصار در ایران

۵-۱-۱- وضعیت کلی انحصار در ایران

بررسی ساختار اقتصادی ایران نشان می‌دهد که انحصار و تمرکز بالا در بازار صنایع و فعالیت‌های تولیدی، روند موفق‌تری را پشت سر گذاشته است. در این مسیر، دولت از طریق مالکیت و یا نظارت، نقش بسزایی در

عملکرد بنگاه‌ها داشته و همچنین جهت‌گیری قانون‌گذاری به سمت، حمایت از تعدادی از صنایع در جهت ایجاد و یا حفظ شرایط انحصاری است (شهیکی تاش و نوروزی، ۱۳۹۳). در واقع پس از انقلاب اسلامی و با توجه به اصل ۴۴ قانون اساسی، بخش قابل توجهی از اقتصاد ایران دولتی شده و مدیران دولتی بر سرنوشت آن تسلط یافته‌اند؛ از سوی دیگر، دستگاه قانون‌گذاری نیز از طریق بودجه سنواتی، زمینه را برای انواع حمایت از بنگاه‌های دولتی فراهم ساخته است (خداداد کاشی و همکاران، ۱۳۹۵) و اعمال انواع رانت‌ها و امتیازات دولتی موجب تخصیص نادرست منابع و کاهش کارایی گردیده است (پور پرتوی و همکاران، ۱۳۸۶).

در راستای این موارد، نحوه قیمت‌گذاری و قدرت بازاری جهت افزایش قیمت محصول نیز منجر به تقویت فضای انحصاری شده است. با این حال، علی‌رغم عیان شدن ناکارایی ساختاری، همچنان گروهی از بنگاه‌ها از حمایت‌های قانونی و منابع پولی و مالی دولتی برخوردار می‌شوند و به این ترتیب قدرت قیمت‌گذاری بالاتر از هزینه نهایی را کسب می‌نمایند. با توجه به موارد فوق مطالعات گسترده‌ای در جهت سنجش درجه و میزان انحصار در صنایع و بخش‌های کشور از طریق شاخص‌های اندازه‌گیری تمرکز^۱ انجام گردیده است؛ چرا که تمرکز ابزاری برای اندازه‌گیری درجه انحصار بنگاه‌هاست که شکل‌گیری و گسترش آن می‌تواند مانع ورود و عاملی برای صرفه‌های ناشی از مقیاس باشد و موجب مزیت رقابتی برای انحصارگر شود؛ همچنین از مهم‌ترین متغیرهایی است که ساختار بازار و چگونگی و نحوه تقسیم بازار بین بنگاه‌ها را مشخص می‌نماید (خداداد کاشی، ۱۳۸۶). نتایج کلی مشاهدات نشان می‌دهد که صنایع زیر طی سالیان گذشته به صورت انحصاری فعالیت نموده‌اند.

- صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی
- صنایع تولید محصولات لاستیکی و پلاستیکی
- صنایع تولیدات فلزات اساسی
- صنایع توتون و تنباکو
- تولید پوشاک، عمل آوردن و رنگ کردن پوست خردار
- صنایع چوب و محصولات چوبی و چوب پنبه (غیر از مبلمان)
- صنایع تولید کاغذ و محصولات کاغذی
- صنایع چاپ و تکثیر و رسانه‌های ضبط شده

^۱ شاخص‌های مختلفی برای اندازه‌گیری تمرکز وجود دارد که نمونه‌هایی از آن شامل هرfindal- هیرشمن (HHI)، CR4، CDR، MES، بون و پاتنار-روس هستند.

- صنایع تولید ذغال کک، پالایشگاه‌های نفت و سوخت‌های هسته‌ای
- صنعت پتروشیمی
- صنعت فولاد
- صنعت خودروسازی
- تولید قند و شکر^۱

در میان این موارد، صنعت خودروسازی جزء صناعی است که فعالیت انحصاری در آن ادامه داشته و به دلیل دستاوردهای منفی ناشی از این انحصار نقد بسیاری بر آن وارد است. منتقدان اعتقاد دارند که حاکم بودن طولانی مدت ساختار انحصار دولتی بر بازارهای داخلی خودروی ایران، موجب کاهش کارایی آنان گردیده است که متقابلاً به دلیل ارتباط این صنعت با صنایع دیگر، اثرات جانبی ناشی از این عدم کارایی، گریبان‌گیر سایر صنایع کشور نیز خواهد شد. هزینه‌های اجتماعی انحصار این صنعت نیز، به این دلیل است که دولت به جای نظارت و هدایت، بر صنایع تسلط پیدا کرده که از این طریق منجر به کاهش رفاه مصرف‌کنندگان و بازتوزیع منافع از سمت مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان خواهد شد. به طور کلی، حضور دولت و حمایت‌های آن از طریق اعمال تعرفه‌های بسیار بالا بر واردات خودروهای خارجی از طرفی به افزایش قیمت خودروی خارجی منجر شده و از طرفی دیگر، با تضعیف رقابت‌پذیری و مزیت‌های تولیدی این صنعت، به افزایش قیمت خودرو انجامیده است.

در زمینه انحصارهای ناشی از مالکیت فکری نیز که امروزه در کشورهای مختلف جهان اهمیت بسیاری دارد، کشور ایران با وجود تعدد مخترعین و ایده‌های فراوانی که از جانب آنان مطرح می‌شود، به دلیل عدم وجود قوانین اصولی، نظام سازماندهی درست و حمایت‌های مالی، نتوانسته انحصار ناشی از مالکیت را تثبیت نماید، با این وجود، تعداد محدودی از مخترعین ممکن است از حقوق مالکیت موجود استفاده نموده و در این زمینه موفق باشند که به دلیل عدم وجود اطلاعات مستند از آنها، مشخص نمودن میزان موفقیت آنها در وضعیت انحصاری مقدور نیست.

^۱ در مورد سایر صنایع نامبرده، تعیین درجه موفقیت یا شکست آنها در انحصار نیازمند بررسی‌های کیفی و کمی گسترده در این حوزه است و نمی‌توان بدون استناد وضعیت آنها را مشخص نمود.

❖ انحصارهای طبیعی

خدمات همگانی، بخصوص در بخش خدمات شهری، به علت هزینه‌های سنگین ثابت و صرف شده اولیه و هزینه‌های نهایی نزولی، از نظر اقتصادی تنها در یک ساختار انحصار طبیعی قادر به ادامه فعالیت هستند (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۳).

❖ حاکمیت دولت

بخش مهمی از بنگاه‌ها به دلیل ضرورت حفظ حاکمیت، به دولت سپرده شده و انحصار دولتی شکل گرفته است. هرچند، تعریف خاصی از مفهوم حاکمیت دولت وجود ندارد، اما با استفاده از مفاهیمی مانند مصالح عمومی، امنیت ملی، حضور دولت در اداره امور اساسی سیاسی و اقتصادی و ... اداره بنگاه‌های مهم به دولت واگذار شده است. صنایع آب و فاضلاب و صنعت تولید برق نمونه‌هایی هستند که ناشی از این مورد هستند.

❖ قوانین خاص

قوانین و مصوبه‌هایی که موجب شکل‌گیری بعضی بنگاه‌ها شده‌اند نیز عامل شکل‌گیری انحصار هستند. شرکت سهامی شیلات، شرکت سهامی دخانیات، سازمان غله و قند و شکر و چای و ... از جمله این بنگاه‌ها محسوب می‌شوند. بر اساس اصل ۴۴ قانون اساسی نیز، بسیاری از صنایع و سازمان‌های کلیدی کشور به صورت مالکیت عمومی و در اختیار دولت قرار داده شده است؛ که البته با ابلاغ و اجرای سیاست‌هایی مانند بند (ج) آن تفسیر جدیدی از این اصل ارائه شده که راه را برای فعالیت بخش خصوصی هموار سازد.^۱

❖ هزینه‌های بالای اعمال قراردادهای حقوقی

بنگاه‌های اقتصادی برای کاهش هزینه‌ها و افزایش کارایی در خصوص تولید کالاها و خدمات، به سایر بنگاه‌های اقتصادی متکی هستند. این وابستگی میان بنگاه‌ها، طی قراردادهایی حاصل می‌گردد که هرچه هزینه تنظیم آنها بیشتر باشد، بنگاه‌ها تمایل خود را برای رفع نیازها از طریق این قراردادها از دست می‌دهند و لذا به سمت تامین آنها در خود بنگاه پیش می‌روند.

^۱ لزوماً ورود بخش خصوصی در بخش‌هایی که تحت انحصار هستند، قادر به رفع انحصار این بخش‌ها نیست.

❖ حمایت‌های بازرگانی

قدرت انحصاری تعداد زیادی از بنگاه‌ها، بخصوص بنگاه‌های بخش خصوصی که دارای قدرت انحصاری هستند، ناشی از رویه حمایتی دولت در تجارت خارجی است. تعرفه‌های بالا، محدودیت مقداری، ضرورت دریافت مجوز عدم ساخت در داخل برای گرفتن مجوز واردات و ... از جمله موانعی هستند که سبب افزایش قیمت کالاهای داخلی و ایجاد شرایط انحصاری برای تولیدکنندگان داخلی می‌شود. صنایع خودروسازی در ایران نمونه‌ای بارز از انحصارهایی هستند که یکی از دلایل شکل‌گیری و تقویت آنها، حمایت‌های بازرگانی است.

۵-۲- سیاست‌ها، قوانین و مقررات

دو گروه از قوانین و مقررات در حوزه انحصار وجود دارند. گروه اول قوانینی هستند که در شیوه فعالیت‌های تولیدی صنایع و بنگاه‌ها به مبحث انحصار پرداخته‌اند. به طور کلی این قوانین تنها انحصار دولتی را در حوزه‌هایی چون اکتشاف، استخراج و تولید نفت خام و پالایش مواد نفتی و فرآورده‌های اصلی و فرعی آن، ارائه خدمات پستی و مخابراتی، حمل و نقل ریلی کشور، امور هوانوردی و حمل و نقل هوایی و تولید و توزیع برق مجاز دانسته‌اند و در سایر موارد بر ضد انحصار بوده و تسهیل رقابت را مد نظر قرار داده‌اند. مواد و بندهای حوزه انحصار این گروه، در قوانین زیر یافت می‌شوند:

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
 - قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
 - قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
 - قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
 - قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
 - قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)
 - سیاست‌های کلی نظام (ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری)
- (توضیحات تبصره‌ها و مواد مرتبط با انحصار این قوانین در پیوست (۱) به تفصیل ارائه شده است.)
- گروه دوم قوانین و مقررات در زمینه مالکیت فکری است که به شرح زیر است:
- قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ۱۳۴۸
- این قانون با هدف حمایت از حقوق مادی و معنوی مولفین، مصنفان و هنرمندان به وجود آمده و شامل ۳۳ ماده و ۳ تبصره می‌باشد که در سال ۱۳۴۸ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

▪ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ۱۳۵۲
 قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی برای حمایت از آثاری که مشمول قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان نیستند به وجود آمد و شامل ۱۲ ماده و یک تبصره پس از تصویب مجلس سنای ایران در سال ۱۳۵۲ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

▪ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ۱۳۷۹
 قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای برای حمایت از حقوق مادی و معنوی پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای و آثاری که برای اولین بار در ایران به ثبت رسیده‌اند مشتمل بر ۱۷ ماده و یک تبصره در سال ۱۳۷۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. آیین‌نامه اجرایی این قانون در سال ۱۳۸۳ تصویب و در سال ۱۳۸۹ اصلاحیه‌ای به آن افزوده شد.

▪ قانون ثبت علائم و اختراعات، ۱۳۱۰
 قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری در سال ۱۳۸۶ مجلس شورای اسلامی طبق اصل ۸۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصویب گردید و پس از موافقت مجلس با اجرا آزمایشی آن به مدت ۵ سال، در تاریخ ۲۳ بهمن ۱۳۸۶ به تأیید شورای نگهبان رسید.

▪ قانون تجارت الکترونیکی، ۱۳۸۲
 در قانون تجارت الکترونیکی مواد ۶۲ تا ۶۶ مشخص می‌کنند که معاملات الکترونیکی نیز مشمول قوانین فعلی مالکیت فکری ایران می‌شود، که مواد ۶۲ و ۶۳ مربوط به حفاظت حقوق مالکیت فکری پدیدآورنده است، مواد ۶۴ و ۶۵ به منظور حفاظت از اسرار تجاری و ماده ۶۶ به حمایت از علائم تجاری در حوزه مبادلات الکترونیکی اشاره دارد.

با توجه به این دو گروه از قوانین، می‌توان نتیجه گرفت که ساختار منسجمی از قواعد در حوزه انحصار وجود ندارد، چرا که در گروه اول انحصار دولتی برجسته گردیده و در غیر اینصورت با توجه به بعد منفی انحصار، به منع و محدودیت آن پرداخته است و در گروه دوم زمینه‌های اجرای درست مالکیت فکری و جنبه‌های تحقق آن نادیده گرفته شده است.

۵-۳- ارائه رویکردها و ابزارهای سیاستی جهت استفاده از انحصار برای بهبود وضعیت رشد

استفاده کارآمد از سیاست‌های انحصار در جهت اهداف رشد و توسعه‌ای کشورها، از سالیان دور تا قرن حاضر، همواره مورد استفاده بوده است. در بکارگیری این رویکردها ابتدا لازم است که شرایط فعلی، نیازها و چالش‌های اقتصاد مورد ارزیابی قرار گیرند. این ارزیابی باید بر محورهای زیر انجام شود:

۱. برنامه‌ریزی راهبردی و مشخص بودن نقش دولت و بخش خصوصی در پیشبرد اهداف

۲. اولویت‌بندی دقیق صنایع با توجه به مزیت‌های کشور

دولت باید شناسایی نماید که ماهیت صنایع و بخش‌های اقتصادی را به دقت شناسایی نماید و بتواند به سوالات زیر پاسخ دهد:

▪ صنایع نوزاد کدام‌اند؟

▪ صنایع بالادستی و پایین‌دستی کدام‌اند؟

سپس در نظر داشته باشد که هر کدام از صنایعی که نیاز به حمایت دارند، تا چه حد می‌توانند با رشد خود، در رشد کشور و ارتقا توان رقابت‌پذیری و قدرت بین‌المللی تاثیرگذار باشند. به طور مثال می‌توان تجربه کشور چین را بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰ در حمایت از صنایع ساخت لوازم خانگی، خودروسازی و... با هدف افزایش رشد و توسعه و قدرت رقابت‌پذیری بین‌المللی، مد نظر قرار داد. بعد از ارزیابی دقیق این موارد، می‌تواند به روش‌های گوناگونی مانند ادغام بنگاه‌ها، تامین سرمایه بنگاه‌های مورد نظر، تعیین معافیت مالیاتی برای آن‌ها، تامین زیرساخت‌های لازم و محدودیت‌های وارداتی شرایط انحصاری را تا رسیدن به مرحله بازدهی بالا برای آن‌ها فراهم نماید. ضمناً در طول مسیر پیشرفت صنعت، در نظر داشتن چند نکته الزامی است:

➤ تعیین شاخص‌های اندازه‌گیری و ارزیابی عملکرد صنعت

➤ ادامه دادن حمایت‌ها مشروط به بهبود صنعت مورد حمایت

➤ تعیین زمان مشخص برای اعطای حمایت‌ها

➤ توجه به مقیاس تولید و نیازهای بازارهای صادراتی

۳. بازنگری قوانین و مقررات

ماهیت ضد انحصاری و عدم شفافیت قوانین موجب سردرگمی دولت در تصمیم‌گیری حین اتخاذ سیاست‌های انحصاری می‌گردد. بازنگری قوانین موجود و تدوین قوانین صریح و روشن در جهت اعمال رویکردهای اعمال انحصار باید در این زمینه انجام پذیرد. در مواردی که انحصار طبیعی یا دولتی وجود دارد، نگرش‌های ضد انحصاری لزوماً کارآمد نیست، در این بخش‌ها می‌توان انحصار را به بخش خصوصی منتقل نمود و یا بخش‌هایی را که صرفه‌های ناشی از مقیاس دارد انحصاری نگه داشت و در زیربخش‌های مربوطه آزادسازی را انجام داد. در مورد قوانین مرتبط با مالکیت فکری نیز با وجود اینکه تقریباً قوانین کاملی

به لحاظ رعایت این حقوق و جوانب برخورداری از حق انحصاری وجود دارد، حال هیچ قانونی در جهت حمایت سرمایه‌ای برای به ثمر نشاندن ایده‌های برتر ناشی از مالکیت فکری وجود ندارد. حال آنکه می‌توان با تامین مالی، اعطای وام و تامین زیرساخت‌ها برندهای معتبری ایجاد نمود که اثرات مثبتی بر چرخه اقتصاد داشته باشند. نمونه مثبت آن وبگاه‌های مختلفی است که در زمینه فروش کالاها فعالیت می‌کنند. لذا از این طریق علاوه بر اعمال یک انحصار مفید، می‌تواند در جهت تبادل به رونق رساندن کالاهای استراتژیک مورد نظر دولت نیز سرمایه‌گذاری نماید. تنها حقوق ایجاد انحصار ناشی از این نوع مالکیت مورد بررسی قرار گرفته است و قانونی جهت حمایت از این صنایع وجود ندارد. لذا اگر حمایت‌هایی مانند اعطای وام و تامین زیرساخت‌ها در این حوزه مورد توجه باشد، می‌تواند کارآمد گردد.

۴. بازنگری سیاست‌های تجاری

در این مورد باید شناسایی شود که کدام سیاست به نفع انحصار هدفمند ایجاد شده است و کدام به ضرر آن است. به عنوان نمونه، کشور کره جنوبی از دسترسی ترجیحی به واردات مورد نیاز برای تولید صادراتی و معافیت‌های تعرفه‌ای برای صنایع تحت حمایت خود استفاده نمود.

۵. شناسایی بازارهای منطقه

هر محصولی برای ارتقا فروش خود بازار نیاز دارد. اگر نیازهای کشورهای منطقه شناسایی شود و صنایعی به صورت انحصاری جهت تامین آن نیازها شکل گیرد، انحصار موثر خواهد بود.

۶- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مشاهده وضعیت انحصار بر پایه نظریات اقتصادی موجود در این حوزه، نشان می‌دهد که انحصار اقتصادی می‌تواند در مواردی به عنوان ابزاری مفید جهت دستیابی به رشد و توسعه یک کشور مورد استفاده قرار گیرد. تجربه کشورهای مورد بررسی نیز نمایان می‌سازد که انواع مختلفی از انحصارهای موفق از طریق قوانین و مقررات، اعمال سیاست‌های دولتی و یا به شکل طبیعی شکل گرفته‌اند. حال آنکه وضعیت اقتصاد ایران، تجربه موفق در زمینه انحصار را نشان نمی‌دهد و در انحصارهای موجود، نقش برجسته دولت در ایجاد قدرت انحصاری به وضوح نمایان است. این در حالی است که قوانین و مقررات تنها در موارد مشروطی مجوز انحصار را صادر نموده‌اند و در سایر موارد اخلاقی در رقابت و ایجاد انحصار را خلاف مصلحت و منافع عمومی می‌دانند. در کنار این موارد، کشور ایران از یک سو با کمبود منابع سرمایه‌گذاری و از سوی دیگر با عدم اطمینان در راه‌اندازی فعالیت‌های تولیدی مواجه است و در عین حال به دنبال تنظیم رویکردهای مختلفی جهت ارتقا سطح رشد و توسعه است. با توجه به نظریاتی که به ابعاد مثبت انحصار اشاره نموده‌اند و

نیز مشاهده تجربه موفق کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه در این زمینه، می‌توان با بینش نوینی به ابزار انحصار نگریست و از آن در جهت استفاده نمود که تحت کنترل نظارت دولتی و قانونی زمینه‌ای برای اصلاح انحصار موجود، توانمندسازی و ارتقا صنایع و بخش‌های مولد، فراهم آید و همین‌طور جایگاهی برای نوآوری و تحقیق و توسعه از طریق حمایت از حقوق مالکیت در نظر گرفته شود. لازمه بکار بستن این ابزارها، شناخت ابعاد نظام اقتصادی حاکم بر کشور و برنامه‌ریزی هدفمند در این زمینه است و مشخص نمودن جایگاه دقیق دولت و حمایت‌هایی که می‌تواند به عمل آورد، نیز اهمیت بسیار دارد. با توجه به مطالب فوق رویکردهای کلی مورد نظر این پژوهش به شرح زیر گردآوری شده است:

- شناسایی ماهیت صنایع و بخش‌های اقتصادی و اولویت‌بندی آن‌ها در جهت حمایت از آن‌ها
- تعیین دقیق ابزارهای حمایتی و انحصاری با توجه به نوع انحصار
- بازنگری قوانین و مقررات
- شناسایی نیازهای کشورهای منطقه و مد نظر داشتن آن‌ها جهت انتخاب صنعت تولیدی
- انتخاب سیاست‌های تجاری کارآمد

۱. اسمیت، دنیس، ترجمه محمدحسین وقار (۱۳۷۷)، تاریخ اقتصادی ژاپن ۱۹۹۵-۱۹۴۵، انتشارات اطلاعات.
۲. ابراهیمی، مهرزاد؛ خدادادکاشی، فرهاد؛ احمدیان، مجید(۱۳۹۳)، ارزیابی اندازه همکاری و انحصار در صنایع بزرگ ایران: رویکرد کشش تغییرات حدسی، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال بیست و دوم، شماره ۶۹، صص ۱۷۹-۱۹۸.
۳. اونو، کینچی، ترجمه ناهید پوررستمی (۱۳۹۴)، توسعه اقتصادی ژاپن، انتشارات دانشگاه تهران.
۴. باقری، محمود؛ اصغرینیا، مرتضی(۱۳۹۲)، انحصار و رقابت؛ تاملی بر لزوم فعالیت نهادهای تنظیم کننده مقررات بخشی، فصلنامه اندیشه‌های حقوق خصوصی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۵۹-۳۱.
۵. به‌کیش، محمد مهدی(۱۳۸۰)، اقتصاد ایران در بستر جهانی شدن، تهران، نشر نی.
۶. پورپرتوی، میرطاهر؛ دانش جعفری، داود؛ جلال آبادی، اسداله(۱۳۸۸)، مقایسه تطبیقی انحصار و تمرکز در برخی از صنایع کشور، پژوهشنامه اقتصادی، صص ۱۵۴-۱۲۹.
۷. جانی، سیاوش(۱۳۹۴)، تحلیل و بررسی تاثیر ساختار بازار بر شکاف تکنولوژی در صنایع کارخانه‌ای ایران، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال بیست و سوم، شماره ۷۶، صص ۳۲-۷.
۸. خداداد کاشی، فرهاد(۱۳۸۶)، صرفه‌های مقیاس در اقتصاد ایران: مورد بخش صنعت، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۸۰، صص ۱۸-۱.
۹. خداداد کاشی، فرهاد(۱۳۸۸)، دیدگاه‌های مختلف در مورد مفهوم و نظریه رقابت و تطبیق آن با وضعیت رقابت در بخش صنعت ایران، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال هفدهم، شماره ۵۱، صص ۴۰-۲۵.
۱۰. خدادادکاشی، فرهاد؛ نورانی آزاد، سمانه؛ اسحاقی گرجی، مرضیه(۱۳۹۵)، اندازه رقابت، انحصار و الگوی رفتاری در بخش صنعت ایران با استفاده از رویکرد غیرساختاری، فصلنامه پژوهش‌نامه بازرگانی، شماره ۸۱، صص ۲۹-۱.
۱۱. شاکری، عباس(۱۳۸۶)، اقتصاد خرد ۲؛ نظریه‌ها و کاربردها. تهران: انتشارات نی.
۱۲. شهیکی تاش، محمدنبی(۱۳۹۲)، بررسی مفهوم رقابت در اقتصاد و اندازه آن در اقتصاد ایران، دو ماهنامه بررسی‌های بازرگانی، شماره ۶، صص ۱۶-۱.
۱۳. شهیکی تاش، محمد نبی؛ نوروزی، علی(۱۳۹۳)، محاسبه پارامتریک شاخص لرنر و ارزیابی درجه رقابت و انحصار صنایع ایران، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال هشتم، شماره ۳، صص ۸۱-۷۹.
14. Adler, P. S. (2001). Market, Hierarchy, and Trust: The Knowledge Economy and the Future of Capitalism and Organization, Vol 12, No 2, PP: 215-234.
15. Arrow, K. (1962). Economic Welfare and The Allocation of Resources for Inventions. Welfare Economics and Inventive Activity, Princeton University Press, PP: 609-626.
16. Bolt, W., and Humphrey, D. (2005). Public Good Issues In Target Natural Monopoly, Scale Economies, Network Effects and Cost Allocation, No 505, PP: 1-22.
17. Brown, D. (2004). The Social Cost of Monopoly Power Cowles Foundation Yale University.
18. Catherine, C, Principles of Intellectual property Law (London:Cavendish publishing Limited, 1999), P: 279.
19. Chamberlin, E .H. (1951). The Impact of Recent Monopoly Theory on the Schumpeterian System, The Review of Economics and Statistics, Vol 33, No 2, PP: 133-138.
20. Chamberlin, E. H. (1954). Monopoly and Competition and Their Regulation, International Economic Association.
21. Gilbert, R. J. and Newbery, D. M.(1982). Preemptive Patenting and the Persistence of Monopoly. American Economic Review, Vol 72, No 3, PP: 514-526.

22. Gollan, R. (1963). *The Coalminers of New South Wales: a history of the union, 1860–1960*. Melbourne: Melbourne University Press. PP: 45–134.
23. Hall, R. E. and Liberman, M. (2001). *Microeconomics: Theory and Applications* (2nd ed.). South-Western.
24. Koopmans, T. (1940). The Degree of Damping in Business Cycles, *The Econometric Society*, Vol 8, No 1, PP: 79-89.
25. Laffont, J.(1998). *Competition, Information and Development*, Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington D.C.
26. Mosca, M. (2006). *On the Origin of the Concept of Natural Monopoly*, University of Salento, Lecce, Italy.
27. Nicholson, W., Snyder, C.(2007). *Intermediate Microeconomics and Applications*.
28. Perloff, J. M.(2015). *Microeconomics: Theory and Applications with Calculus* (4th Edition), University of California, Berkeley.
29. Rickard S. *The economics of organizations and strategy*. McGraw-Hill Education; 2006.
30. Ricardo C.S. (2006). Evolution of Macao’s Casino Industry from Monopoly to Oligopoly: Social and Economic Reconsideration, *Journal of Economic Issues*, Vol 40, PP: 967-990.
31. Samuelson, W., Marks, S. (2005). *Managerial Economics* (4th ed.).
32. Schumpeter, J. (1944). *Capitalism, Socialism and Democracy*, George Allen and Unwin: London.
33. Shapiro, C., and Willig, R. (1990). Economic Rationals for the Scope of Privatization. In B.N. Suleiman and J. Waterbury, eds., *The Political Economy of Public Sector and Privatization*. London: Westview Press, PP: 55-87.
34. Singh, A. (2003), *Multilateral Competition Policy and Economic Development: A Developing Country Perspective on the European Community Proposals*, Fifth Session of the Intergovernmental Group of Exports on Competition Law and Policy, Geneva.
35. Tirole, J.(1990). *The Theory of Industrial Organization*. Massachusetts Institute of Tecnology.
36. Wallsten, S. J.(2004). Manufactured in The Netherlands Privatizing Monopolies in Developing Countries: The Real Effects of Exclusivity Periods in Telecommunications, *Journal of Regulatory Economics*, No 26, Vol 3, PP:303–320.
37. Yarrow, George.(1986). *Privatization in Theory and Practice*, *Economic Policy*, Vol 2, PP: 324-364.
38. Xiaojuan, J.(2002). Promoting Competition and Maintaining Monopoly: Dual Functions of Chinese Industrial Policies During Economic, *Washington University Global Studies Law Review*, V 1, PP: 1-49.
39. <https://rc.majlis.ir>.
40. <https://www.nicc.gov.ir>.
41. www.iccwbo.org.
42. www.nypost.com
43. www.economicsonline.com
44. www.investorchronicle

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

در اصل چهل و سوم برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، با حفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران باید بر اساس ضابطه منع اضرار به غیر و انحصار و احتکار و ربا و دیگر معاملات باطل و حرام زیر استوار گردد.

قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴)

در بند (ج: تجزیه) ماده ۱۹ این قانون بیان شده است که اگر واگذاری شرکت دولتی در چهارچوب بند (۱۲) ماده (۱) این قانون موجب انتقال موقعیت انحصاری شرکت دولتی به بخش‌های غیردولتی می‌شود، هیأت واگذاری می‌تواند در جهت کاهش سهم بازار بنگاه قابل واگذاری و یا افزایش بهره‌وری آن، نسبت به تفکیک و تجزیه شرکت اتخاذ تصمیم نماید و سپس حکم به واگذاری شرکت دهد.

فصل نهم (تسهیل رقابت و منع انحصار)

ماده ۴۴ هرگونه تبانی از طریق قرارداد، توافق و یا تفاهم (اعم از کتبی، الکترونیکی، شفاهی و یا عملی) بین اشخاص که یک یا چند اثر از موارد ۱ تا ۷ این ماده را به دنبال داشته باشد به نحوی که نتیجه آن اخلال در رقابت را ایجاد نماید، ممنوع است.

سایر موارد ممنوعه به شرح زیر بیان شده است:

د - قیمت‌گذاری تهاجمی

۱- عرضه کالا یا خدمت به قیمتی پائین‌تر از هزینه تمام شده آن به نحوی که لطمه جدی به دیگران وارد کند یا مانع ورود اشخاص جدید به بازار شود.

۲- ارائه هدیه، جایزه، تخفیف یا امثال آن که موجب وارد شدن لطمه جدی به دیگران شود.

تبصره - تشخیص لطمه جدی، بر عهده شورای رقابت است

هـ - اظهارات گمراه‌کننده شامل هر اظهار شفاهی، کتبی یا هر عملی که شامل موارد 1 تا 4 این بند باشد.

و- فروش یا خرید اجباری به معنای:

۱- منوط کردن فروش یک کالا یا خدمت به خرید کالا یا خدمت دیگر یا بالعکس.

۲- وادار کردن طرف مقابل به معامله با شخص ثالث به صورتی که اتمام معامله به عرضه یا تقاضای کالا یا خدمت دیگری ارتباط داده شود.

۳- معامله با طرف مقابل با این شرط که طرف مذکور از انجام معامله با رقیب امتناع ورزد.

ز- عرضه کالا یا خدمت غیر استاندارد

ح - مداخله در امور داخلی و یا معاملات بنگاه یا شرکت رقیب

ط - سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط به یکی از روش‌های مختلف که در موارد ۱ تا ۶ این بند آورده شده است.

ی - محدود کردن قیمت فروش مجدد به معنای مشروط کردن عرضه کالا یا خدمت به خریدار به پذیرش شرایط زیر:

۱- اجبار خریدار به قبول قیمت فروش تعیین شده یا محدود کردن وی در تعیین قیمت فروش

۲- مقید کردن خریدار به حفظ قیمت فروش کالا یا خدمتی معین، برای بنگاه یا شرکتی که از او کالا یا خدمت خریداری می‌کند یا محدود کردن بنگاه یا شرکت مزبور در تعیین قیمت به هر شکلی.

ک - کسب غیرمجاز، سوء استفاده از اطلاعات و موقعیت اشخاص به روش‌های ۱ تا ۳ این بند.

ماده ۴۶- هیچ یک از مدیران، مشاوران یا سایر کارکنان شرکت یا بنگاه مجاز نیستند با هدف ایجاد محدودیت یا اخلال در رقابت در یک و یا چند بازار، به طور همزمان متصدی سمتی در شرکت و یا بنگاهی مرتبط و یا دارای فعالیت مشابه باشند.

ماده ۴۷- هیچ شخص حقیقی یا حقوقی نباید سرمایه یا سهام شرکت‌ها یا بنگاه‌های دیگر را به نحوی تملک کند که موجب اخلال در رقابت در یک و یا چند بازار گردد. البته در این خصوص تبصره‌ای وجود دارد که برخی موارد را مستثنی می‌نماید.

ماده ۴۸- ادغام شرکت‌ها یا بنگاه‌ها در موارد زیر ممنوع است:

۱- در جریان ادغام یا در نتیجه آن اعمال مذکور در ماده (۴۵) اعمال شود.

۲- هرگاه در نتیجه ادغام، قیمت کالا یا خدمت به طور نا متعارفی افزایش یابد.

۳- هرگاه ادغام موجب ایجاد تمرکز شدید در بازار شود.

۴- هرگاه ادغام، منجر به ایجاد بنگاه یا شرکت کنترل‌کننده در بازار شود.

تبصره ۱- در مواردی که پیشگیری از توقف فعالیت بنگاه‌ها و شرکت‌ها یا دسترسی آنها به دانش فنی جز از طریق ادغام امکان‌پذیر نباشد، هر چند ادغام منجر به بندهای (۳) و (۴) این ماده شود، مجاز است.

تبصره ۲- دامنه تمرکز شدید را شورای رقابت تعیین و اعلام می‌کند.

ماده ۵۱ - حقوق و امتیازات انحصاری ناشی از مالکیت فکری نباید موجب نقض مواد (۴۴) تا (۴۸) این قانون شود، در این صورت شورای رقابت اختیار خواهد داشت تصمیماتی را در جهت ابطال یا منع قرارداد اعمال نماید.^۱

ماده ۵۲ - هرگونه کمک و اعطاء امتیاز دولتی که به صورت تبعیض‌آمیز به یک یا چند بنگاه یا شرکت تعلق گیرد و موجب تسلط در بازار یا اخلال در رقابت شود، ممنوع است.

ماده ۹۱- به منظور تأمین شرایط هر چه مساعدتر برای مشارکت و مسئولیت‌پذیری بخش غیردولتی در فعالیتهای اقتصادی:

الف - کلیه کمیسیون‌های مجلس شورای اسلامی می‌توانند در بررسی لوایح و طرح‌های اقتصادی نظر مشورتی فعالان اقتصادی را کسب و مورد استفاده قرار دهند.

ب - کلیه کمیسیون‌ها، هیأت‌ها، شوراها و ستادهای تصمیم‌گیری در دولت مجازند در تصمیمات اقتصادی خود، نظر فعالان اقتصادی را جویا شده و مورد توجه قرار دهند. دولت موظف است عضویت رئیس یا نماینده اطاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران و اطاق تعاون در شوراهای تصمیم‌گیری اقتصادی را از طریق اصلاح قانون یا آئین‌نامه‌های مربوطه رسمیت بخشد. از این پس رئیس اطاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران و اطاق تعاون به عنوان عضو رسمی به ترکیب اعضاء شورای اقتصاد، هیأت امناء حساب ذخیره ارزی، هیأت

^۱ تصمیم‌های اتخاذ شده شامل موارد زیر است:

الف) توقف فعالیت یا عدم اعمال حقوق انحصاری از جمله تجدید دوره اعمال حقوق انحصاری

ب) منع طرف قرارداد، توافق یا مصالحه مرتبط با حقوق انحصاری از انجام تمام یا بخشی از شرایط و تعهدات مندرج در آن.

ج) ابطال قراردادها، توافق‌ها یا تفاهم مرتبط با حقوق انحصاری در صورت مؤثر نبودن تدابیر موضوع بندهای «الف» و «ب» این ماده.

سرمایه‌گذاری خارجی (موضوع قانون جلب و حمایت سرمایه‌گذاری خارجی) و هیأت عالی واگذاری (موضوع قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران) اضافه می‌شود.

ج - قوه قضائیه موظف است با تشویق ارجاع پرونده‌های اقتصادی به داوری، در داوری این‌گونه پرونده‌ها و همچنین بازرسی در موضوعات اقتصادی، از ظرفیت‌های کارشناسی بخش غیردولتی نهایت استفاده را به عمل آورد.

د - اطلاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران و اطلاق تعاون موظفند در ایفاء نقش قانونی خود به عنوان مشاور سه قوه‌ساز و کار لازم برای ساماندهی و هماهنگی تشکلهای اقتصادی و کسب نظرات فعالان اقتصادی فراهم نموده و با کمک به ایجاد فضای تعامل سازنده بخش خصوصی با ارکان حکومت، در مسائل اقتصادی پیشنهادهای کارشناسانه لازم را ارائه نمایند. در این راستا، اطلاق‌ها موظفند با تأسیس واحد پایش و پیگیری اجراء سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی، گزارش‌های منظم لازم را به شورای عالی اجراء سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی تقدیم نمایند و همچنین پیش‌نویس قانون "ایجاد فضای مساعد کارآفرینی و رفع موانع کسب و کار" را تهیه و ارائه کنند.

سند راهبردی نظام جامع فناوری اطلاعات جمهوری اسلامی ایران

د-۴-۲-۴- نفی انحصار و رانت جهت ایجاد فرصت‌های مناسب و برابر، توأم با شفاف سازی اطلاعات برای فعالین اقتصادی صنعت فناوری اطلاعات.

قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

مورد ۸- تجارت خارجی در انحصار دولت بوده و دولت می‌تواند در چارچوب برنامه اول با توجه به موارد ذیل، واردات و صادرات کالا و خدمات را به اشخاص حقیقی و حقوقی بخش‌های تعاونی و خصوصی واگذار کند:

۱- واردات کالاهای کثیرالمصرف و استراتژیک کشور که همه ساله توسط هیأت وزیران تصویب خواهد گردید، در انحصار دولت خواهد بود.

۲- دولت در چارچوب قانون صادرات و واردات ضوابط و شرایط مشارکت بخش غیر دولتی در امر صادرات و واردات را با توجه به عدم واگذاری حق انحصاری به فرد یا افراد حقیقی خاص اعلام می‌نماید

تا افراد حقیقی و حقوقی مختلف فرصت برابر برای استفاده از امکانات صادراتی و وارداتی راکسب نمایند.

مورد ۱۱- حذف تشکلهای انحصاری در تولید و توزیع کالا با تأکید بر جلوگیری از انحصار توزیع سهمیه کالاهای تولیدی بخش دولتی توسط اتحادیه‌های صنفی و ممانعت از دسترسی به سودهای کلان ناشی از وجود قیمت‌های دوگانه در اقتصاد کشور.

قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

مورد ب تبصره ۳۹- به استثناء مواردی که مربوط به حاکمیت، نظارت و سیاست‌گذاری هستند و بایستی در انحصار دولت باقی بمانند لغو مابقی انحصارات الزامی بوده و دولت می‌تواند جهت انجام کامل وظایف فوق لوایح مورد نیاز را به مجلس شورای اسلامی تقدیم نماید.

بخش دوم - خط مشی‌های اساسی

- کاهش تصدی و انحصارات دولتی، سازمان‌ها مؤسسات وابسته به دولت و نهادهای انقلاب اسلامی.
- تلاش در جهت کاهش وابستگی اقتصاد کشور به درآمدهای حاصل از نفت و توسعه بیش از پیش صادرات غیر نفتی از طریق فعال کردن اشخاص حقیقی و حقوقی در امر تجارت خارجی تحت نظارت دولت در محدوده قانون صادرات و واردات و جلوگیری از ایجاد انحصار در امر واردات.

بخش سوم- سیاست‌های کلی

- تسهیل در شرایط ورود و خروج به حرفه تجارت برای افراد علاقه‌مند و جلوگیری از انحصار.
- کاهش تمرکز قدرت اقتصادی مؤسسات و دستگاه‌ها و یا شرکت‌های دولتی و غیردولتی و مقابله با انحصارگرایی.

- فصل سوم- اجتماعی قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)

بند (الف) ماده ۲۸- به منظور فراهم نمودن شرایط رقابتی و افزایش کارآمدی بیمه‌های اجتماعی و جلوگیری از ایجاد هرگونه انحصار یا امتیاز ویژه برای صندوق‌های بازنشستگی اعم از خصوصی، عمومی، تعاونی و یا دولتی اجازه داده می‌شود صندوق‌های بازنشستگی خصوصی با رعایت تضمین حقوق بیمه‌شدگان

و بازنشستگان صندوق مربوطه حداقل به مدت ده سال بر اساس آئین‌نامه‌ای که به تصویب هیأت‌وزیران می‌رسد ایجاد گردد.

ماده ۱۰۵-

الف- ادغام شرکت‌های تجاری، مادامی که موجب ایجاد تمرکز و بروز قدرت انحصاری نشود، به شکل یک جانبه و ادغام دو یا چند جانبه در چهارچوب اساس‌نامه آن شرکت در سایر شرکت‌های تجاری موضوع ادغام، مجاز است.

ب- دولت موظف است شرایط پیشگیری از ایجاد تمرکز، اعمال بروز قدرت و انحصار و همچنین دامنه مفید و مجاز ادغام‌ها را مطابق فصل (۹) قانون «اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی» پیش‌بینی نماید.

ماده ۱۶۱-ج - به منظور ساماندهی امور حمل و نقل هوایی، ارتقاء رقابت‌پذیری با رویکرد لغو انحصارات مربوط به حمل و نقل هوایی شرکت هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران از جمله مواد (۵) و (۷) قانون اصلاح موادی از قانون تأسیس هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۳/۲/۶ و واگذاری به بخش‌های خصوصی و تعاونی و خدمات‌رسانی بهینه صنعت هوایی و اعمال حاکمیت مناسب، دولت موظف است نسبت به اصلاح وظایف، اختیارات و مسؤولیت‌های سازمان هواپیمایی کشوری با هدف تقویت و متناسب نمودن وظایف و اختیارات حاکمیتی آن سازمان و همچنین اصلاح اساسنامه شرکت هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران تا پایان سال دوم برنامه اقدام قانونی نماید.

سیاست‌های کلی نظام (ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری)

الزامات و واگذاری:

بند (ه)- سیاست‌های کلی اعمال حاکمیت و پرهیز از انحصار:

۱- تداوم اعمال حاکمیت عمومی دولت پس از ورود بخش‌های غیردولتی از طریق سیاست‌گذاری و اجرای قوانین و مقررات و نظارت به‌ویژه در مورد اعمال موازین شرعی و قانونی در بانک‌های غیر دولتی.

۲- جلوگیری از نفوذ و سیطره بیگانگان بر اقتصاد ملی.

۳- جلوگیری از ایجاد انحصار، توسط بنگاه‌های اقتصادی غیردولتی از طریق تنظیم و تصویب قوانین و مقررات.

قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

فصل دوم - ساماندهی شرکت‌های دولتی

ماده ۴- تبصره ۴ - برای تشخیص ضرورت باقی ماندن برخی شرکت‌های دولتی در بخش دولتی، این شرکت‌ها باید دارای فعالیت‌هایی باشد که به طور طبیعی در آنها انحصار وجود دارد.
بند (د) ماده ۱۰ - واگذاری سهام موضوع این فصل به خدشه‌دار شدن حاکمیت نظام یا تضییع حق مردم و یا ایجاد انحصار منجر نشود.

فصل چهارم - تنظیم انحصارات و رقابتی کردن فعالیت‌های اقتصادی

ماده ۳۳ - سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در امور مربوط به اکتشاف، استخراج و تولید نفت خام و پالایش مواد نفتی و فرآورده‌های اصلی و فرعی آن، در انحصار دولت است و دولت می‌تواند در چارچوب این قانون و نیز آئین‌نامه‌ای که طی مدت شش ماه توسط وزارت نفت تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید، انجام فعالیت‌های مربوط به عملیات پالایش، پخش و حمل و نقل مواد نفتی و فرآورده‌های اصلی و فرعی آن را به نحوی که موجب انحصار در بخش غیردولتی و سلب اختیار دولت در امور حاکمیتی نشود و استمرار ارائه خدمات تضمین گردد به اشخاص حقیقی و حقوقی داخلی واگذار نماید.

ماده ۳۵ - دولت مکلف است انحصاراتی را که به موجب دستورالعمل‌ها و مقررات مصوب خود و یا اعطای امتیاز تخصیص منابع ایجاد شده‌اند طی مدت یک سال لغو کند. در ارجاع کار و انجام معامله توسط بخش دولتی و عمومی، نباید بین دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی و عمومی با بخش تعاونی و خصوصی تبعیض قائل شد. همچنین دولت مکلف است ظرف یک سال پس از تصویب برنامه سوم، اقدامات قانونی برای لغو انحصار و جلوگیری از فعالیت‌های انحصارگرانه معمول نماید.

فصل ۱۶- پست و مخابرات

ماده ۱۲۴-

الف- به منظور تحقق حاکمیت دولت، ایجاد و حفظ شبکه‌های مادر مخابراتی، تنظیم فضای فرکانسی کشور و تضمین استمرار ارائه خدمات پستی و مخابراتی به عهده دولت خواهد بود.

ب- به منظور کمک به رشد و توسعه اقتصادی، به شرکت‌های دولتی مخابراتی اجازه داده می‌شود قسمتی از فعالیت‌های خود را در زمینه‌های نگهداری و بهره‌برداری، طراحی، مهندسی، نصب و راه‌اندازی، آزمایش و

تحويل تجهیزات و شبکه‌ها با رعایت موارد مذکور در بند (الف) و نیز خطمشی‌های دولت به بخش‌های تعاونی و خصوصی داخلی واگذار نماید.

تبصره - مجوز فعالیت بخش غیردولتی در حیطه‌های مذکور در این ماده و پس از حصول اطمینان از عدم ایجاد انحصار در بخش غیردولتی و استمرار ارائه خدمات، براساس آئین‌نامه‌ای خواهد بود که به پیشنهاد مشترک سازمان برنامه و بودجه و وزارت پست و تلگراف و تلفن تهیه و به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

فصل ۱۷- حمل و نقل

ماده ۱۲۸- به وزارت راه و ترابری اجازه داده می‌شود با حفظ مالکیت دولت بر خطوط ریلی و اعمال سیاست جامع و هماهنگ حمل و نقل ریلی کشور و جلوگیری از ایجاد انحصار در بخش غیردولتی و تضمین استمرار ارائه خدمات، بخشی از فعالیت‌های مربوط به حمل و نقل بار و مسافر، تعمیر، نگهداری و بازسازی شبکه و ناوگان حمل و نقل ریلی را به اشخاص حقیقی و حقوقی بخش غیردولتی داخلی واگذار کند و در صورت لزوم با ایجاد شرکت‌های مشترک بین بخش غیردولتی داخلی و راه‌آهن جمهوری اسلامی ایران از آنها حمایت و تسهیلات لازم در این زمینه را فراهم سازد.

ماده ۱۲۹- با توجه به اینکه امور هوانوردی و حمل و نقل هوایی (شامل ناوبری، نشست و برخاست) منحصراً در اختیار و در کنترل دولت (سازمان هواپیمائی کشوری) می‌باشد، تمهیدات لازم برای جلوگیری از ایجاد انحصار در بخش غیردولتی و تضمین استمرار ارائه خدمات پیش‌بینی شده است.

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

بند (د) ماده ۷- در این بند ذکر شده است که ادامه ادامه فعالیت شرکت‌های دولتی تنها در شرایط زیر ممکن است که ماهیت فعالیت آن‌ها انحصاری باشد.

بند (الف) ماده ۲۵- دولت موظف است با حفظ مالکیت خود حداقل ده درصد (۱۰٪) از ظرفیت انجام فعالیت مربوط به اکتشاف، استخراج و تولید نفت و گاز، پالایش، پخش و حمل و نقل مواد نفتی و گازی با رعایت قانون نفت مصوب ۱۳۶۶/۷/۹ همچنین حداقل ۱۰٪ از انجام فعالیت مربوط به تولید و توزیع برق را با حفظ مسئولیت دولت در تأمین برق به نحوی که موجب انحصار در بخش غیردولتی نشود و استمرار ارائه خدمات فوق‌الذکر تضمین گردد به اشخاص حقیقی و حقوقی داخلی واگذار نماید.

مورد ۵ بند (ج) ماده ۲۸- با لحاظ حاکمیت و انحصار دولت بر امور هوانوردی و حمل و نقل هوایی شامل ناوبری نشست و برخاست و پیش‌بینی تمهیدات مناسب برای جلوگیری از انحصار در بخش غیردولتی و

تضمین استمرار ارائه خدمات، دولت مجاز است سهام شرکت هواپیمائی جمهوری اسلامی ایران را به نحوی که حداقل ۵۱٪ آن در مالکیت دولت باقی بماند و سهام شرکت ایران ایرتور را به بخش غیردولتی واگذار نماید.

بند (الف) ماده ۳۸ - دولت موظف است تا پایان سال اول برنامه چهارم در قلمروهای اقتصادی که انحصار طبیعی و یا قانونی وجود دارد و همچنین در قلمروهایی که انحصارات جدید ناشی از توسعه اقتصادی شبکه‌ای و فناوری اطلاعات و ارتباطات بوجود می‌آید با رعایت حقوق شهروندان، لایحه تسهیل شرایط رقابتی و ضد انحصار را به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند.

بند (الف) ماده ۴۰ - در این بند، دولت در جهت ارتقاء سطح و جذب فناوری‌های برتر در بخش‌های مختلف اقتصادی، می‌تواند اقداماتی را برای ادغام شرکت‌ها، بنگاه‌ها و شکل‌گیری شرکت‌های بزرگ، به صورت مجاز انجام دهد.